

ERDÉLY POLITIKAI KAPCSOLATAI A ROMÁN VAJDASÁGOKKAL A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN

I.

A magyar állam hatalmi törekvései a középkorban – a politikai és földrajzi tényezők természetes következményeként – elsősorban dél és délkelet felé irányultak. Az apró balkáni fejedelemségek belviszályait kihasználva fokozatosan és tervszerűen haladt előre a magyar terjeszkedés, s a XIV. századra a magyar hatalmi terület határa már mélyen benyúlt a félsziget belsejébe, Üszküb és Szófia vidékéig.

A Kárpátok medencéjétől délkeletre, az Alduna, Fekete-tenger és Dnyeszter által bezárt területen, Moldva és Havasalföld, a két erősen fejlődő román vajdaság szintén a magyar királyság hatalmi körébe esett. A XIV. század végén ugyan Moldvára az új lengyel-litván állam is igényt emelt, azonban a magyar befolyást nem tudta megszüntetni. A lengyel és magyar hatalom szembenálló érdekeiből csak a moldvai vajda húzott hasznot: a XV. század második felében Nagy István egy időre majdnem teljes önállóságra tett szert az egymásra féltékeny, megegyezni nem tudó pártfogók között.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE:

Documente = A. Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești.*

EOE. = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.*

Gesch. d. rum. Volkes = N. Iorga: *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen.* Gotha, 1905.

Hunfalvy = Hunfalvy Pál: *Az oláhok története.* Bp., 1894.

Hurmuzaki = E. Hurmuzaki: *Documente privitoare la Istoria Românilor.*

Ist. Românilor = N. Iorga: *Istoria Românilor.* București. I – X.

La place des Roumains = N. Iorga: *La place des Roumains dans l'histoire universelle.* Bucarest, 1935. I–II.

Panaitescu = P. P. Panaitescu: *Mihai Viteazul.* București, 1936.

A magyar királyság ereje magasan túlszárnyalta déli és délkeleti kicsiny, szervezetlen szomszédaiét; ezek legfeljebb pillanatnyi sikerekre számíthattak vele szemben. A Kárpáti Medencét s a Balkán északi felét, az Alduna vidékét magyar hatalmi érdek és magyar szervezet fogta egybe – nem egyszer a vazallus államok akarata ellenére – a maga politikai érdekeinek megfelelően, elsősorban katonai szempontból.

Ezt az évszázadok alatt kialakult hatalmi rendszert borította fel a középkor utolsó századában az oszmán törökök támadása. A félsziget déli államai hamarosan hatalmukba jutottak s a XIV–XV. század fordulóján a távolabbi magyar hűbéreseket is adózásra kényszerítették. 1396-ban a pogány ellen egybegyűlt keresztessereg már az Aldunánál vívta meg és vesztette el nagy csatáját. Közös európai vállalkozás a török ellen nem jött többé létre, ez a terület magára maradt. Hunyadi János még egyszer megkísérelte a hűbéres tartományok és Délmagyarország együttes katonai erejével feltartani a török rohamát, – tartós sikert azonban már nem érhetett el. Az egymással versengő szerb-bosnyák pártok nem egyszer maguk nyitottak utat a szultánnak, a belviszályokba merült magyar királyságnak pedig nem volt ereje akaratát a törökkel szemben rájuk kényszeríteni. Rigómezőn már régebben elbukott a szerb állam, követte Bulgária, majd a század közepén Konstantinápoly s 1456-ban Magyarország közvetlen kapujában, Belgrádnál zajlott a harc. Hunyadi győzelme megmentette a Kárpáti Medencét, de a balkáni magyar hegemonia elveszett, – helyébe a török lépett.

A XVI. század huszas éveiben azután II. Szolimán szultán egyre nagyobb csapásokat mért a magyar védővonalra. 1526-ban Mohácsnál a magyar sereg elvesztette a döntő csatát, maga a király is ott maradt a csataterén. A magyar királyság balkáni hegemoniája után összeomlott hatalma a Kárpáti Medencében is.

Szolimán szultán legyőzte a magyar királyt, de arra nem volt ereje, hogy helyébe is üljön, – az ország megszállása egyelőre elmaradt. Az a politikai hatalom, amelyet Magyarország birtoklása jelentett, s amelyiknek alapja a népességen, állami szervezeten túl nem utolsó sorban a Kárpáti Medence földrajzi helyzete volt, ez a hatalom nem került az oszmánok kezébe, ahogyan mindenestől átvette a szultán a keleti császárságban rejlő energiákat és lehetőségeket Konstantinápoly birtokbavételével. A Kárpáti Medence nem vesztette még el a lehetőséget egy új politikai szervezkedésre.

A magyarság azonban nem tudott élni ezzel az utolsó alkalommal. Két királyt választott, egy nemzetit, Zápolyai Jánost s egy külföldit,

Habsburg Ferdinándot, a császár öccsét, abban a hiszemben, hogy ezzel biztosítja magának a német-római birodalom segítségét.

Ferdinánd megválasztásával, majd a császári székbe emelkedésével egy új hatalom, a nyugati császári nyert szabad utat a medence területére. Szolimán sietett vele szemben a pártfogását kérő Zápolyai mellé állni: 1541-ben megszállta Buda várát s egyre szélesedő ékalakban gyűrte hatalma alá az ország közepét. A Kárpáti Medence területe ezzel két hatalom martalékává lett: nyugati és északi felében a császár, keleti és déli részén a szultán akarata érvényesült.

A két nagy politikai hatalom határai derékban vágták ketté a Kárpáti Medencét és nemcsak ekkor, a XVI. század első felében, de később, két évszázadon át egyik sem volt annyival erősebb a másikkal, hogy döntően fölébe kerekedhetett volna. A keleti szultáni s a nyugati császári hatalom Magyarország közepén egyensúlyba jutottak. A Kárpáti Medence népeinek érdekét egyikőjük sem képviselte, s a multjánál, műveltségénél, társadalmi és gazdasági fejlődésénél fogva a nyugathoz tartozó, tehát törökellenes magyarságnak hamarosan a császárral szemben is fegyverrel kellett megvédenie a maga érdekeit.

Másfélszáz éven át a Kárpáti Medence és lakói életlehetőségeit a két nagyhatalom erőviszonyai szabták meg, s ahogy a nyugati országrész nem szakadhatott el a Habsburgoktól, Keletmagyarország a török mellé kényszerült. A korábbi egységes magyar állam kétfelé szakadt, s a medence közepe határterületté vált; a magyar politikai hagyomány folytatását pedig egyik örökös sem vállalhatta magára.

II.

A magyar politikai hatalom szétesése érezte hatását a Kárpáti Medence egész környékén, különösen a töröktől még meg nem szállt délkeleti részen, a két román vajdaság területén.¹ A török előnyomulása itt is megindult a XV. század folyamán. A támadásoknak jobban kitett

¹ Ezt többek között már J. Ursa felismerte 1908-ban írt munkájában (*Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau, 1527–1538*. Wien, 1908): «Zunächst war sie (t. i. a mohácsi csata) die unmittelbare Ursache einer völligen Zerrüttung der osteuropäischen Verhältnisse, einer langen Periode innerer Wirren und erbitterter Kämpfe, unter denen besonders Ungarn zu leiden hatte. Auch die übrigen Staaten Osteuropas wurden dadurch in Mitleidenschaft gezogen» (10). Majd Rareș trónraléptekor: »das einst so mächtige Ungarn, das mit so starker Hand die politische Gleichgewichte Osteuropas bewahrt hatte, war nichts mehr als ein Spielball des gewaltigen Soliman« (15).

Havasalföld már a század elején szembekerült a szultáni hatalommal s a francia utazó, Bertrandon de la Brocquière az 1430-as években már a portán tartott román túsokról írt.¹ Turnu, más néven Kisnikápolny vagy ahogyan a török nevezte Kula, majd Gyirgyó (Giurgiu, törökül: Jerkőki) a szultán kezére került, s ha a magyar és román erők Hunyadi vezetésével még egyszer vissza is szorították a török hadak előretörését többé feltartani nem tudták. A déli, immár török várak környékén egyre szélesedő gyűrűkben terjeszkedtek a beglerbégek, a meghódított részeket rájákerületekbe szervezték s állandó betöréseikkel nyugtalanságban tartották a vajda kezén maradt területet is. A magára hagyott vajda a magyar segítségre egyre kevésbé számíthatott; a magyar királynak ugyan hűséget esküdött, de a török előtt is kénytelen volt térdet hajtani.

Mohács után aztán a szultán kezére került Brăila, majd Severin vidéke, s ezzel a havasalföldi vajda uralma a meghagyott kis országban is névlegessé vált: immár egymaga ellent nem állhatott, ki volt szolgáltatva a töröknek. Konstantinápolyból neveztek ki vagy csapták el, ha megunták. A XVI. század elején még 8000 dukátnyi adója rohamosan 40, majd 80.000-re emelkedett, s vele együtt nőtt a fegyveres szolgáltatások terhe is. Havasalföld a magyar királyság széttörése óta Konstantinápolyból kapta a parancsokat.²

Moldva földrajzi helyzeténél fogva később került szembe a törökkel, de a XV. század végétől kezdve rajta is fokozatosan beteljesedett Havasalföld sorsa. Már 1484-ben, Nagy István vajda alatt elveszett az ország déli, besszarábiai része: Chilia és Akkerman (Cetatea Albă) török hadikikötővé lettek s környékük kénytelen volt hódolni. Az északról és északkeletről közvetlenül szomszédos Lengyelország belső bajai, nyugati háborúi között óvakodott érdekében közbelépni: keleten török fennhatóság alá került a krími tatárok országa, s aki Moldvában a szultánnal ujjat húzott, az számíthatott a tatárok betörésére.³ A magyar király, Mátyás, ezidőben Ausztriában hadakozott.

¹ Schefer kiadása, 190. Idézi Iorga: *Gesch. d. rum. Volkes* II, 23.

² A török hódítás fokozatos előrehaladását mindkét vajdaságra vonatkozóan részletesen elmondja Iorga: *Gesch. d. rum. Volkes*. A vajdaságok XVI. századi politikai életének tömör jellemzése Elekes Lajos tanulmánya a Gáldi L. és Mak-kai L. szerkesztésében megjelent *Geschichte der Rumänen* (Ostmitteleuropäische Bibl. Nr. 63. Budapest, 1942) c. gyűjteményes kötetben: *Unter osmanischem Joch*, 120. Vö. még Elekes L.-nak e kötetben levő tanulmányával.

³ Lengyelország Moldvával, ill. a török birodalommal szemben tanúsított óvatos politikáját részletesen elemzi E. Zivier: *Neuere Geschichte Polens*. Gotha,

A XVI. század elején a magyar állam elleni hadjáratok alatt Moldva aránylag csöndben élt. 1538-ban azonban Szolimán szultán nagy hadjáratban rendezte az itteni kérdéseket. A vajdát, Rareş Pétert elűzte s az újat, Istvánt janicsárokkal vétette körül. A meghódított terület határát egészen a Botna folyóig toltá előre. Elfoglalta Tighinát, mely ettől kezdve Bender néven török kikötővé lett. Az Alduna vonala egész hosszában a szultán kezébe került. Chilia és Akkerman között török erőd épült: Moldva mozgási szabadságának vége volt.

A XVI. század második felétől kezdve a török szokásba hozta, hogy dunamenti várainak őrségét tatár csapatokra bízta.¹ Bár ezzel elsősorban a Lengyelország déli részén megtelepedett kozákokat akarta fékre fogni, rászabadította a tatárokat a vajdaságokra is. A török és tatár hadak között a két kis állam moccanni sem tudott, arra, hogy velük egymaga szembeszálljon, nem is gondolhatott.²

Ez a magyarázata annak, hogy a vajdák ragaszkodtak a hanyatló, majd Mohács után kettészakadt magyar királysághoz – amelyiknek befolyása ellen korábban annyit lázadoztak. Magyarország még romjaiban is érdemleges segítséget jelenthetett számukra: pénzt, katonát, veszély esetére menedéket.

Közvetlenül Mohács előestéjén II. Lajos magyar király még szerződést kötött a moldvai vajdával: a vajda 1000 forint segélyt kap, ha szemmeltartja a törököt és keletről jövő támadás esetén vele szembeáll. Ehhez hasonló szerződéseket Mohács után is kötöttek a vajdák, de a változott politikai körülményeknek megfelelően mind a két magyar királlyal. Jellemző példa erre Rareş Péter moldvai vajda eljárása. Rareş Péter Zápolyaival és Habsburg Ferdinánddal egyformán igyekezett jó viszonyban lenni, bár egyikkel sem őszintén. Zápolyait »dominius noster clementissimus«-nak nevezte⁴, ajándékokat fogadott el tőle, ugyanakkor azonban Ferdinánddal is traktált s 1535-ben nemcsak hűbéruraságát

1915. 15, 351 kk. – H. Grappin szerint lengyel érdek nem is kívánta az erőteljes moldvai politikát (*Histoire de la Pologne des origines à 1922*. Paris–Vienne, é. n. 99 – 100). – Ursu: i. munkájában pedig Zsigmond lengyel királyról az 1520-as években azt bizonyítja, hogy a Habsburgokkal való versengése miatt »mit heimlicher Freude verfolgte er die Fortschritte der Türken in der Moldau« (14).

¹ Vö. *Gesch. d. rum. Volkes* II, 9.

² Védekezésének módja is leginkább az volt, különösen a tatárok ellen, hogy az egész népesség mindenestől a havasokba futott. Vö. *Documente* V, 62. sz.

³ Hunfalvy II, XLIII, 294. j.

⁴ Hunfalvy II, 220. A vajda 1529 szept. 3-i levele.

ismerte el, de a török elleni harcra is kötelezte magát.¹ Nem sokkal utóbb már V. Károly császárhoz fordult ajánlataival: hajlandó országát a császárságba bekebelezetni s katolikus hitre térni, ha a török alól felszabadítja őt. Brandenburgi Joákimnak, Ferdinánd megbízottjának pedig még azt is megígérte, hogy ha kellő segílyt kap, magát a szultánt is elfogja.² Ezen a nyomon járt a Moldva uralkodójává lett görög származású kalandor, Heraklides Jakab is, amikor 1560-ban felajánlkozott Ferdinándnak, megírva, hogy »Moldva a töröknek fizeti az adót, de azért éppen úgy a dicsőséges magyar királyság tagja, akárcsak Erdély« – ugyanakkor azonban János Zsigmondnak is írt, szolgálataiért Beszterce várát kérve.³ Ugyanezt a mindkét király felé kacsintgató külpolitikát látjuk a többiekénél is: a havasalföldi Radu Mircea vagy a moldvai Rareş István, ha kisebb mértékben is, de mind ugyanezt csinálták.⁴

De nemcsak a vajdák keresték mindenáron a kapcsolatot a magyar királlyal, Zápolyai és Ferdinánd is nagy súlyt helyeztek a keleti területek inkább már csak névleges hűbéruraságának fenntartására. Ferdinánd, akinek pedig országa nem is érintkezett közvetlenül a vajdaságokkal, de felismerte ezek jelentőségét Zápolyai hátában, állandóan pénzelte a vajdákat. Magyar királyi felségjoga elismertetése érdekében 1536-ban még Zsigmond lengyel királlyal is vitába szállt a Moldvára irányuló lengyel igények miatt.⁵ Mindez természetesen nem akadályozhatta meg, hogy a török ne érvényesítse a maga hatalmát. A lengyeleknek sikerült ugyan a XVI. század végén kivívniok, hogy Moldvára részleges hűbéruraságukat a porta elismerje,⁶ de sem Zápolyai, sem a Habsburgok sohasem érhatték ezt el. A korábbi hűbéres kapcsolatok emléke azonban oly elevenen élt a magyar közvéleményben, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek, Ferdinánd bizalmas tanácsadója, még a század közepén is azt írta Magyarországról szóló nagy munkájában: Havasalföld és

¹ 1535. IV. 24. *Domnii Țârei Moldovei și viața lor de Gregorie Ureki, vornik mare în Moldova*. Picot E. kiadása. Paris, 1878. 308. Ld. még Wese lundi érsek levelét Váradról, *Mon. Hung. Hist.* 1/I, 367.

² 1542. III. Hunfalvy II, XLVI, 313. jegyz., továbbá u. o. 242–244. Vö. még: *Gesch. d. rum. Volkes* I, 385.

³ Vö. Hurmuzaki II, 387. sz. és *Ist. Românilor* V, 59.

⁴ Vö. *Documente* I, 15., 71., 175. sz.

⁵ A levélváltást közli J. Ch. Engel: *Geschichte der Moldau und Walachei*. Halle, 1804. 176–178. A pénzsegélyekre lásd Pemflinger Márk elszámolását, *Documente* I, 12. sz.

⁶ *Documente* II, 104., 13. sz.

Moldva »alávetettjei a magyar királynak, kihez követeket küldenek a hűségeskü letétele végett.«¹

Valójában azonban a vajdaságok fölött a török volt az úr, s ellene a vajdák semmit sem tehettek. Ahogyan Zsigmond lengyel király írta Ferdinándnak, igaz, hogy Moldva a multban Magyarországnak is, Lengyelországnak is adózott, »most azonban mind a két királyságtól elvette a török, és Moldva neki engedelmeskedik.«² Rareş Péter, aki annyiszor játszotta ki Zápolyait meg Ferdinándot egymás ellen, Szolimán szultánnak állhatatos szolgája maradt, mert ez a magyar és lengyel királynál is hatalmasabb volt.³ Köthettek a vajdák akármilyen szerződést, a szultán hatalma legtöbbször keresztül húzta minden tervüket. A királyok egyikének sem volt meg az ereje hozzá, hogy a szerződés megtartására a lehetőséget megteremtse. Erős szálakkal, nagy feladatokkal és jutalmakkal a vajdákat újra meg újra magukhoz fűzték, a vajdák pedig látszólag igyekeztek is a szerződés megtartására: szolgálatkészséget mutattak s szorgalmasan jelentgették többnyire semmitmondó híreiket a török mozgolódásáról.⁴ Végül mégis mindig a szultán parancsára ragadtak fegyvert. 1556-ban, Szolimán Magyarországi hadjáratával egyidőben a moldvai és a havasalföldi vajda szinte ugyanazokkal a szavakkal közölték Bátori Miklóssal, Ecsed vára urával, a Habsburgok hívével: »a hatalmas török császár akarata az«, hogy Erdélybe nyomuljanak s »tüzzel és vassal« büntessék azokat, akik Ferdinánd pártján vannak.⁵ Ha a szultán kinyilvánította akaratát, akkor szükségképpen érvényét veszítette minden előző szerződés. A császárral vagy a királlyal lehetett egyezkedni, praktizálni, a szultánnak engedelmeskedni kellett.

A török előnyomulásával kapcsolatban nagy változáson ment át a vajdaságok belső élete is. Az állami élet lehetősége nem szűnt

¹ *Hungaria et Atila*. Bécs, 1763.

² Engel: i. h.

³ Pl. 1527-ben, Zsigmond lengyel királlyal kötött törökellenes szövetségébe és örökbarátsági megegyezésébe, – amelyben megígéri, hogy soha Lengyelországra fegyvert nem von, s ha Zsigmond kívánja, egész haderejével a török ellen fordul – végül bevéteti, hogy ha a szultán személyesen száll hadba Lengyelország vagy Magyarország ellen és őt fegyveres csatlakozásra szólítja fel, felhívásának eleget tehet, ez nem érinti az örök barátsági szerződést. Lásd Ursu: i. m. 18.

⁴ Sok ilyen jelentés található a *Documente* köteteiben. Pl. Sándor moldvai vajda jelentései (I, 141., 173. sz.) vagy Radu havasalföldi vajdáéi (I, 77., 169. sz.), stb.

⁵ *Documente* I, 202., 203. sz., ld. még u. o. 77. sz.

meg, – ahogyan a Balkán országaiban, – de meglehetősen szűk térre korlátozódott. A vajdákban a porta nem bízott; hűségük biztosítékául egyrészt már az 1540-es években Konstantinápolyba kellett küldeniök valamelyik gyermeküket túszként, másrészt udvarukba török katonaságot voltak kénytelenek befogadni. Rareş Péter udvarában pl. 500 janicsár állomásozott, s ezeket nemcsak hogy fizetni kellett, de még különleges tisztelettel kellett velük bánnia. Parancsnokaik benn ültek az országos tanácskozásokon s minden gyanús szót vagy eseményt azonnal jelentettek Konstantinápolyba. A díván basáinak döntő szavuk volt a vajdaságok sorsának alakulásában, s a XVI. századi román fejlődés legalább annyira függött az oszmán birodalom politikai elhatározásaitól, mint saját belső tényezőitől.¹

A vajdákat Konstantinápolyban nevezték ki, s ugyanonnan érkezett parancs bármikor megszüntethette hatalmukat. Azt, hogy ki legyen vajda, s hogy ki meddig maradjon az, többnyire pénz, megvesztegetés szabta meg, s csak ritkábban politikai megfontolás. Akinek pénze volt, annak hittek. Ahogy a francia követ, De Lancosme jelentette urának a portáról, éppen a vajdák állandó cserélgetésével kapcsolatban: a szultáni udvarban oly nagy a korrupció, hogy a legkisebb rágalom is elegendő arra, hogy valakit elveszítsenek.² Mert aki nem vigyázott magára, trónjával együtt könnyen elveszthette a fejét is.

Előfordult, hogy a vétkesnek hirdetett vajdát előbb figyelmeztette a szultán³ az is megtörtént, hogy magát tisztázandó megidézték a portára. Ilyen esetben azonban vajmi ritkán eresztették vissza. »Pétert, az eddigi moldvai vajdát Aleppóba küldik« – olvassuk egy ilyen megidézés után a császári követ jelentésében.⁴ Leggyakrabban azonban váratlanul rátámadtak a mit sem sejtő vajdára, s ha kézbe kaphatták, többnyire el is tették láb alól. Így 1554-ben a havaselvi Mirceát egyik napról a másikra váratlanul megrohanta a szomszédos bégek csapata; Bukarestet megsarcolták, Petraşcut, az új vajdát

¹ Vö. *La place des Roumains* II, 98.

² Hurmuzaki: *Supplementum* I/I, 90.

³ Vö. Cyras apát jelentését Miksa császárhoz 1572-ből. *Documente* I, 383. sz.

⁴ Sinczendorf Joákim jelentése 1580-ból: *Documente* II, 154. sz. Péternek azonban sikerült a számkivetésből a porta kegyelméből újra a vajdai székbe emelkednie. Ld. *Documente* II, 169., 170., 171., 172., 177. sz. – 1576-ban egyszerre idézték meg Konstantinápolyba mindkét vajdát. Ld. Ungnad császári követ jelentését, *Documente* II, 90., 91. sz. – Vö. III. Murad levelét 1592-ből. U. o. III, 194., 198., 210. sz.

beültették, s tíz nap sem telt belé, Mircea már Konstantinápolyban volt fogolyként.¹ Nem egyszer a változás olyan gyorsan és váratlanul esett, – bár mindenki állandóan készen állt rá, – hogy a magyar király már csak a bevégzett tényekről értesült, esetleg erről is a szultán leveléből. Mivel »az én portai szolgálaimmal össze vezetett és megháborodott, – írta pl. Rossz Sándor vajda elűzésekor a szultán – hogy az én ezutáni szolgálaim csendességben legyenek, az vajdaságot elvöttem tőle«. ² A szultán rendelkezése ellen pedig nem volt hová fellebbezni. Ezt tudomásul kellett venni.

A helyzetet még bonyolultabbá tette, hogy ha a török csak egy pillanatra is meggyöngült vagy másfelé fordította a tekintetét, a vajdaságokkal szomszédos keresztény hatalmak rögtön megkísérelték a tőle kinevezett vajdát elzavarni s a maguk jelöltjét a helyébe ültetni. Így rakták be a lengyelek Moldvába a XVI. század utolsó harmadában néhány esetben a maguk emberét,³ – vagy így adtak a Habsburg magyar királyok szerencsés pillanatokban vajdát Havasalföldnek.⁴ A század második felében már közbe-közbe szóltak az oroszok is tatár vagy kozák szövetségeseik révén,⁵ – Péter havasalföldi vajdát pedig 1579-ben III. Henrik francia király protekciója juttatta a trónra.⁶ Mindezeket azonban a porta legtöbbször illetéktelen beavatkozásnak tekintette, nem nyugodott belé, s ebből csak újabb bonyadalmak származtak.⁷

Havasalföldön és Moldvában, ahogyan általában a keleti és balkáni államokban, a trónöröklés rendje ekkor még nem volt szabályozva: az uralkodóház minden férfitagja, sőt távolabbi rokonok is jogot formálhattak a trónra. Aki aztán feljutott, igyekezett számbajöhető vetélytársait eltüntetni. Időről-időre valóságos vérfürdőt rendeztek, s ilyenkor a szomszédos államokba, de különösen a portára mindig

¹ G. Pray: *Epistolae procerum regni Hung.* Pozsony, 1806. III, 12 és *Documente* I, 272. – Vö. 1589-ben Mihnea vajda esetét. *Documente* III, 122. sz.

² *Documente* IV, 18. sz.

³ Ld. pl. *Documente* I, 136. sz., III, 99. sz.

⁴ Ld. Hunfalvy: i. m. II, 292.

⁵ *Documente* I, 373. sz.

⁶ U. o., III, 138. sz. Ugyanígy 1583-ban Cercel Péter is francia segítséggel került trónra. Vö. Hurmuzaki XI, 110.

⁷ Így Mehmed basa 1529-ben meggyilkoltatta a Ferdinándhoz szító Radul havasalföldi vajdát. (Ursinus Velius: *De bello Pannonico.* Wien, 1762. 91). Radul utódát, Mózeszt ugyanez a sors érte, amikor politikájában Ferdinándhoz kezdett igazodni. (*Quellen z. Geschichte der Stadt Kronstadt* II. 195.)

jutott egy-két menekülő herceg.¹ A török politika pedig értett hozzá, hogy jól felhasználja őket. Ezek, csakhogy hatalomra juthassanak, hatalmas adókat ajánlottak fel, ajándékokat ígértek fűnek-fának s a még meg sem szerzett ország és népe bőrére licitáltak egymásra. Ezek mellett a vérségileg valóban számbajöhető trónigénylők mellett azután hamarosan jelentkeztek egyebek is: kalandorok, politikai pártok vagy gazdagabb családok jelöltjei, s ha pénzüik volt, eséllyel szólhattak bele a licitálásba. Mert a trónt végül is az kapta, aki a legtöbbet ígérte érte.

Mindehhez járult még, hogy a vajdaságok amúgy is elmaradt társadalmi fejlődése az állandó változások, idegen beavatkozások következtében egészségtelen irányba fordult. A gazdag bojár családok aránytalanul nagy hatalomra tettek szert, s egyéni érdekeik gyakran szabtak irányt az általános fejlődésnek. Az ellenvajdák újabb és újabb adományokkal igyekeztek őket maguknak megnyerni, s egyes hatalmas családok megbuktatták a vajdát, ha érdeküknek nem kedvezett. Nem volt ritkaság, hogy uralkodójuk ellen a portára mentek panaszra, – megtörtént, hogy az uralkodó fordult a portához segítségért ellenük, s ha azután másként nem boldogultak, még a tatárt is behívták egymás ellen.²

Ha azután a vetélytársak valamelyikének sikerült a trónra jutnia s hatalmát vetélytársai ellen úgy ahogy biztosította, első kötelessége az ellenpárt kiirtása volt. 1544-ben pl. nagy harcok dúltak Havasalföldön Radu és a Basarab-család egyik tagja között. Basarab a temesi bánaságból toborzott hajdúkkal, pribékekkel támadt, Radu pedig a tatártól kért segítséget. Basarab győzött, de alig pár nap múlva megölték őt a tatárok. Radut a portára idézték s innen Egyiptomba száműzték. Az új fejedelmet Konstantinápolyból nevezték ki; így jutott a trónra Mircea. Ennek aztán első dolga volt, hogy min azokat a politikai ellenfeleit, akik nem voltak eléggé elővigyázatosak és uralma alá adták magukat, legyilkoltatta; állítólag 200 bojár vesztette ekkor életét.³

¹ A külföldre menekült trónkövetelőt persze, hacsak egy mód volt rá, szintén eltették láb alól. Így Rareș Péter 1527-ben, uralkodása első évében követtséget küldött a lengyel királyhoz, többek között azzal a kéréssel, engedje meg, hogy a Lengyelországba menekült moldvai trónkövetelő Péter orrát levágassa s így az uralkodásra alkalmatlanná tegye. Ursu: i. m. 28.

² Vö. Ungnad császári követ portai jelentéseit. *Documente* II, 88., 92. sz. Hirscher Lukács brassai bíró jelentését u. o. II, 215. sz., továbbá u. o. III, 49. sz.

³ *Gesch. d. rum. Volkes* I, 386.

Ha az ellenpártot ily módon elnémította az új vajda, következett a második, nehezebb feladat: az elégert vagy kölcsönből már el is osztogatott pénz előteremtése. Ez megint nem mehetett végbe terror, gyilkolás nélkül. »Úgy hírlik, hogy az új vajda, akit csak az imént küldtek Moldvába, máris rettenetesen kegyetlenkedik alattvalóival; – jelenti 1580-ban a császári orátor a portáról – nyilván azért, hogy újra egyberakhassa azt a pénzt, amit itt mindenfelé elosztogatott, meg vajdasága elnyerése érdekében kölcsön vett.«¹ Mire azonban nagykeservesen a pénz együtt volt, többnyire megjelent az új trónkövetelő és kezdődött előlről minden.

A jezsuita rend kiküldöttje 1588-ban jelentésében így örökítette meg Moldva utolsó húsz évének történetét: Először »Sándor (Lăpușneanu) vajda uralkodott rövid ideig tartó nyugalomban, míg a számoszi despota (Heraclides) a török basákkal – akiket, ahogy mondják, arannyal megvesztegetett – s a lengyel eretnekekkel fel nem dúlta a vajdaságot. Ekkor ő lett vajdává, de kormányzata ugyanolyan perfid volt, mint trónrakerülése. Azután Tomşa összeesküdött a moldvaiakkal s trónjától és életétől megfosztotta őt. De ő sem uralkodott soká: Zsigmond lengyel király felháborodott a moldvaiak kegyetlenkedésein s visszahozta Sándort, Tomşát pedig lefejeztette. Sándor halála utána fia, Bogdán örökölte a trónt: ezt egyszer egy országán kívüli hadjáratban Zborovi Kristóf (lengyel úr) fogságra vetette. Mivel a moldvaiak azt hitték, meghalt, Jánost választották vajdává... Zsigmond király vissza akarta helyezni Bogdánt, ez azonban a törökök ellenállása miatt nem sikerült, de Jánost az ütközetben legyilkolták. Erre a törökök Pétert (Șchiopul) ültették Moldva székébe. De nem sokáig uralkodott; Janicula (Iancu Sasul), török erővel Moldvába rontott, s Péter török földre bujdosott. Janicula nagy kegyetlenséggel uralkodott, azonban... Péter visszahelyezettett trónjára, a menekülő Janiculát pedig lefejezték² Mindez pedig nem egészen két évtized alatt történt. Ahogyan Cyrus apát, a császár megbízottja egy pillanatnyi keresztmetszetben jellemezte 1572-ben az állandó folyamatot: »a felfordulás az egész tartományra kiterjedt. Jánost saját párhívei legyilkolták, mindenki fegyverben van«³ Hogy pedig ez nem volt kivételes állapot, mutatja Zsigmond lengyel király levele, amelyben a Moldva trónjára lépő Rareș Pétert (akinek elődjét, Istvánt, szintén saját bojárjai

¹ *Documente* II, 154. sz.

² U. o. III, 99. sz.

³ U. o. I, 385. sz.

gyilkolták meg), 1527-ben e szavakkal köszöntötte: reméli, nem követi elődjét, aki uralkodásával »csak öldökléseket és felfordulást támasztott.«¹

Ezek után hitelt adhatunk Iorga szavainak, aki a XVI. századi román vajdaságok életét egyebek között így jellemezte: »Bojárok legyilkoltatása, birtokaik elkobzása és másoknak elajándékozása... mindennapos esemény volt.«² S így már azt is megértjük, hogy Havasalföldnek a XVI. században 64 év alatt 19 vajdája volt s ebből csak kettő halt meg természetes halállal.³

III.

Kissé hosszabban időztünk a vajdaságok belső viszonyainak rajzánál, de szükséges volt ez, hogy megérthessük a vajdák császárral, királlyal, lengyellel, magyarral, némettel kötött kusza szerződéseinek hátterét. Az egymást átlagban két-három évenként váltó vajdák sohasem sejthették, Konstantinápolyban mikor kerül följük egy új trónkövetelő; különböző külső hatalmi érdekek ütközőpontján, belül – országukban – legbizalmasabb híveikben nem bízhattak; állandó rémuralommal kellett, hogy alattvalóiktól az aránytalanul nagy adókat, ajándéokra valókat kipréseljék, s évenként újabb meg újabb kivégzésekkel tudták csak a bojár-lázadásokat eltaposni. Ezt tudva, a vajdák szerződesei mögött nem kereshetünk messzenéző, tervszerű külpolitikát. Ahogyan Áron moldvai vajda a század végén félreérthetetlenül megírta Prépostvári Bálint egri kapitánynak: »tudja azt nagyságod, minémü állapotú ország ez az Moldova ország, mert itt török császár parancsol, én csak egy tisztartója vagyok ez országban.«⁴

Ha közelebbről megvizsgáljuk a vajdák szerződéseit, láthatjuk, hogy azoknak megkötésében elsősorban egyéni sorsuk biztosítása vezette őket. Biztosítani akarták életüket arra a várható esetre, ha menekülniök kell. Menedéket, néhány falut vagy még inkább valamilyen erődített helyet igyekeztek szerezni maguknak, ahol meghúzódhatnak s így a fogságbaesést vagy a kolduséletet elkerülhetik. Rareș István

¹ *Acta Tomiciana* IX, 42. sz. – István meggyilkolására Hurmuzaki, *Suppl.* II/I, 119. sz.

² *Gesch. d. rum. Volkes* II, 26.

³ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története*. Budapest, 1896. I, 432. A vajdákat névszerint felsorolja.

⁴ *Documente* IV, 28. sz.

meg is mondotta, amikor 1552-ben felajánlott szolgálatait fejében két magyarországi vár birtokát kérte Ferdinándtól, hogy azért van erre szüksége, »ut aliquid habeat refugium, quando eius mala sors permitteret, quod a Turca pelleretur«.¹ Ez lebegett minden vajda szeme előtt s ezért nem mulasztotta volna el egyikőjük sem mindjárt uralkodása elején jelentkezni a királynál vagy később az erdélyi fejedelemmel, ezért ajánlkoztak kémkedésre, segédc csapatok kiállítására, élelmiszer szállítására egy keleti hadjárat esetére. Mircea vajdát még jóformán magára sem hagyták behelyezése után a török segédc csapatok, már írt Erdélybe, felajánlva szolgálatait és kérve »jóakarajukat«.² Hagyományá lett, hogy az oláh vajdák magyarországi, erdélyi birtokosok is egyúttal, s a század második felében már természetesen, mintegy örökségért jelentkeztek »az elődeiktől is birtokolt« jószágokért.

A vajdák sietsége és igyekezete nem volt indokolatlan. Hiszen a XVI. század folyamán az a néhány vajda, ki nem került török hóhér kezére, szinte törvényszerűen bujdosásra kényszerült. Az 1570-es években pl. egyszerre négy ex-vajda hányódott idegenben: Bogdán Bécsben, a Basarab-család egyik tagja Magyarországon, János Prágában, hol katolikussá lett s Cercel Péter a francia udvarban, honnan nemsokára Itáliába, majd a portára ment szerencsét próbálni. Magyarországon néha két-három hontalan vajda is élt, s magyar nyelvű leveleikben megható hangon keseregtek nyomorult sorsukat az uralkodónak, meg a kamaráknak. A szepesi kamara írásaiból nyomon követhetjük magyarországi helyzetüket. Egyiknek lakást utaltak ki, másiknak pénzt, élelmiszert vagy lovainak szénát, olyan is akadt, akinek szabályos tartásdíjat.³ A hatalmában aláhanyatlott magyar állam immár nem tudta a török ellenében a vajdaságok nyugodt fejlődését biztosítani, – de megnyitotta kapuit a menekülők előtt, s akár békében, akár háborúban volt is a törökkel, soha, a porta semilyen fenyegetésére ki nem adta a vajdákat.⁴

Itt válik kézzelfoghatóvá a magyar politikai hatalom szétesettsége és a keleti anarchikus helyzet közötti összefüggés. Ez a felismerés tük-

¹ Castaldo levele. U. o. I, 71. sz.

² U. o. I, 175. sz.

³ Erre vonatkozóan sok adatot közöl Veress a *Documente* köteteiben. Ld. pl. csak az 1550–60-as évekből I, 207., 209., 211., 234., 235., 336., 337., 338, 341., 348., stb. sz.

⁴ Itt említjük meg, hogy a lengyel királyság a szultánnal való jóviszonya miatt óvakodott a menekülő vajdáknak menhelyet adni. Nagynéha találkozunk csak egy-egy Lengyelbe került menekülttel. Vö. *Documente* I, 380. sz.

röződik Rareş Péter moldvai vajda szavaiból, amikor 1527-ben követei arra kéri a lengyel királyt, lépjen közbe a magyar állam egységének helyreállítása érdekében. Álljon az ellenkirályok közül a mellé, amelyik erősebb, hogy ez leverhesse a másikat, s így az országnak csak egy királya legyen. Mert »ha egyik nem kerülhet a másik fölé, végül nem marad egyiknek sem országa, minden a hitetleneké lesz.«¹ A vajdák szerződésai öntudatlanul is azt fejezték ki, hogy a magyar államon kívül más reménységük nem lehet, a vajdaságok sorsa a Kárpáti Medence önálló hatalmával emelkedik vagy süllyed.

Ezt a porta is nagyon jól tudta, s a Szolimán utáni korrump politikai rendszerek közepette is állandó érvénnyel hatott a török politikának az az alaptétele, hogy a Kárpáti Medencét nem szabad egy kézbe engedni. Meg kell akadályozni, hogy egy egységes, erős államalakulás jöhessen létre a Birodalom északi határterületén, amelyik azután előbb-utóbb megszüntetné a vajdaságoknak a törökre kedvező szervezetlenségét és kiszolgáltatottságát. A porta mindenáron fenn akarta tartani ezen a területen az anarchiát, s a XVI. század közepén úgy látszott, hogy ez sikerül is neki.

Ezért szította mindvégig Zápolyai és Ferdinánd egymás elleni harcát, ezért indult meg a szerdár azonnal Konstantinápolyból, ha olyan hírek érkeztek, hogy a magyarok ki akarnak egyezni egymással. Ezért indította János Zsigmond alatt külön útra keleti Magyarországot, s ezért nem engedte még azt sem, hogy a két román vajdaság egy kézbe kerüljön. Ahogyan később, 1659-ben Köprili Mohamed nagyvezír kifejezte a régi török bölcseséget: »két országot egy emberre bízni a birodalomra nem hasznos.«²

A külön-külön útra terelt, egyenkint könnyedén megrendszabályozható vazallusállamokat azután sikerrel és következetesen használta fel egymás ellen. Így különösen a kezdettől fogva legveszélyesebbnek ítélt Erdélyt szinte egy félévszázadon át a vajdaságokkal tartotta sakkban, ha el akart szakadni a porta hűségéről. Erdélyt félkörben övezte a török terület, s a budai, temesvári basák, az oláh vajdák koncentrikus és egyidejű támadásával szemben nem állhatott meg. De ugyanígy segítséget is hoztak a szultán parancsára, ha esetleg a királyság kísérelte volna meg Erdély meghódítását.³

¹ *Acta Tomiciana* X, 102. sz. V. ö.: Ursu, i. m. 29.

² *Török-magyar Oklevéltár* 264. sz.

³ Így rendelte Zápolyai támogatására 1527-ben Szolimán Rareş Péter moldvai vajdát, »ut ille cum valido exercitu in Transylvaniam irrumperet eamque restitueret potestati Joannis Regis«. Tranquilli Andronici Dalmatiae Traugu-

1550-ben, amikor Fráter Györgynek majdnem sikerült keleti és nyugati Magyarország egységét helyreállítania, a szultán az oláh vajdaságok erejével kényszerítette vissza a fejedelemséget a külön útra. A Maros völgyén benyomuló Kászon budai basa seregével még talán megbirkózott volna az erdélyi haderő, – de akkor délről a Verestoronyszoroson a havaselvi, az Ojtozi-szoroson keletről a moldvai vajda csapatai hátba és oldalba kapták és minden ellenállást lehetetlenné tettek.¹ Már korábban, 1529-ben is Szolimán parancsára nyomultak a vajdák az erdélyi medencébe Ferdinánd és hívei ellen, dúlva és rabolva Brassó környékét. Gritti, a velencei kalandor meggyilkolásában, majd az önálló erdélyi vajdaság kialakítására törő Majlád István elfogatásában ugyancsak fontos szerep jutott a vajdáknak.

Mindezekben a beütésekben és hadjáratokban nem a vajdák egyéni vállalkozásaival van dolgunk, – bár előfordult, hogy kisebb kalandokra a maguk jószántából is meg-megindultak – hanem a szultáni politika tervszerű érvényesítéséről. A szultán állt a vajdák látszólag ötletszerű betörései vagy nagyhangú fenyegetései mögött. Ezt már Fráter György is felismerte, amikor az 1542-i tordai országgyűlésen kijelentette: a moldvai vajda fenyegetései hiábavalók, mert neki is a szultán parancsol.² Ahogyan ez ki is világlik Lăpușneanu Sándor vajdának Vinc városához, meg Komis Miklóshoz, régi haragosához írott fenyegető leveléből: Ha nem engedelmeskedtek nekünk – mondja – »tudjátok meg, hogy gyermekeiteket és asszonyaitokat a török kezébe fogjuk adni«; majd hozzáteszi: ez a szultán parancsa. Hogy pedig szavai még hatásosabbak legyenek, tudatja, nincs ám egyedül, jön a havaselvi vajda, a temesvári, meg a budai basa, sőt még a boszniai beglerbég is.³

A vajdaságok nem voltak a maguk urai, s a XVI. század második felére egyre világosabbá lett, hogy mindaddig nem is nyerhetik vissza önálló fejlődési lehetőségüket, amíg a török hatalmával szemben valamilyen nagyobb politikai szervezetre nem támaszkodhatnak. Egyszer-kétszer fölmerült ugyan erélyesebb vajdák fejében az a gondolat is, hogy a két vajdaságot egyesítsék saját uralmuk alatt s így belső erejüket növeljék, – azonban a két országban még nem ébredt fel az össze-

rensis *De rebus in Hungaria Gestis ab illustr. et magn. L. Gritti, Történelmi Tár* II (1903), 202. – Vö. Lasky 1528 febr. 29-i levelét, melyben török, moldvai, havasalföldi és tatár segítséggel biztatja Zápolyait. *Acta Tomiciana* X, 186. sz.

¹ A hadjárat lefolyását részletesen lásd EOE. I, 266.

² U. o. I, 77.

³ *Documente* I, 189., 190., 201., 202., 203. sz.

tartozás érzése, az egyesülést nem tartotta politikai szükségszerűségnek, másrészt meg a török rögtön elgáncsolta az ilyen törekvéseket. Így járt Şchiopul Péter, majd 1588-ban Mihnea, Havasalföld ura.¹

Kiszolgáltatottságukban, belső zavaraik közepette a vajdaságok csak külső hatalomtól várhattak segítséget, s a mult hagyományai, a történeti és politikai szempontok egyaránt a magyar állam felé irányították tekintetüket. Az egységes, erős Magyarország megadhatta volna a kellő támaszt a török ellenében.

IV.

Az egységes, Mohács előtti magyar királyság újraéledésére azonban ekkor már kevés remény volt. A török politika semilyen formában nem egyezhetett bele. Erdélyt és a vele szomszédos kelet-magyarországi részeket külön útra indította, s az így önállóvá lett országrésznek akarva nem akarva önálló életet kellett élnie. A magyarság nemzedékeken át nem nyugodott ebbe bele. Szeme ekkor, s még hosszú évtizedekig annyira a mult egységes államán volt, s annyira nem tudta elképzelni, hogy kétfelé szakítva, két külön országban szervezze meg életét, hogy az elválasztó, önállósító utak helyett a XVI. század végéig csak az egyesülés, az egységes állam felé vezető irányokat kereste. Csak nemzedékek multán törődött bele a keleti részek magyarsága a változhatatlanba s kezdte meg Erdély külön állami szervezésének kiépítését. A korábban egységes magyar államban az egyes részeknek, így a későbbi fejedelemség területének annyira nem volt önálló élete, hogy félévszázad kellett hozzá, míg úgy, ahogy megszerveződött.

A XVI. század utolsó évtizedeire kialakuló erdélyi fejedelemségnek csak magja, névadó része volt a földrajzi s korábbi közigazgatási egység, Erdély. Az új állam ereje, gazdagsága, népességi és gazdasági súlypontja, fejedelmeinek hatalma a közigazgatási Erdélyhez korábban nem tartozó magyarországi Részeken, a Tiszántúl gazdag megyéin, Bihar, Szatmár, aztán a Maros–Tisza szögéből megmaradt bánágok, meg északon Máramaros területem, összefoglaló nevükön a Partiumon nyugodott. A Részek dúsan termő földje látta el Erdélyt élelemmel, s ezeknek aránylag jómódú lakossága könnyített adójával a szegényebb erdélyi megyék gyakran igen súlyos pénzügyi terhein.

¹ Vö. *Isi. Românilor* V, 136, 122.

Ahogy a gazdasági élet súlypontja nem erdélyi, de magyarországi területeken volt, ugyanúgy az állam politikai vezetésében, államférfiai, hadvezérei, tudósai, írói és egyháznagyjai között, tehát az élet minden ágában kétszáz éven át igen nagyszámban találunk a szorosan vett erdélyieken kívül partiumiakat, sőt a régi Magyarország minden részéből származott magyarokat. Még a fejedelmek is az egyetlen XVII. század végi Apafiak kivételével mind Erdélyen kívüli partiumi családok sarjai voltak. Erdély tehát nem egy önkényesen kiszakított táj, közigazgatási egység magába fojtott, endogám életét élte, sem népi, sem gazdasági, sem szellemi, sem politikai fejlődésében nem zárhatta el határait, azok kezdettől fogva kiterjedtek a régi magyar állam jelentős területeire és nyitva állottak a magyarság minden tagja előtt.

A XVI–XVII. század fordulójára azután egyre tragikusabb méretekben bontakozott ki a Habsburgok alatti egységes magyar államért harcolók előtt, hogy a Prágában székelő, idegen kormány-szervektől, cseh és német tanácsosoktól körülvett, birodalmi ügyekkel bajlódó Habsburg király császári udvara nem lehet a régi magyar politikai és szellemi hagyományok megőrzője és továbbfejlesztője, a magyar nemzeti törekvések és érdekek valóra váltója. Hunyadi Mátyás magyar udvara, az öncélú magyar politika egyre jobban a fejedelemségbe szorult, ahol, ha török főség alatt is, de magyarok, a maguk közös magyar érdekei szerint vezették az ügyeket. Nagy magyarországi területekkel, távoli vidékekről egyre-másra érkező magyarokkal együtt így örökölte a kis Erdély, a magyar állam szerves részéből Szolimán szultán parancsára önálló fejedelemséggé alakult keleti országrész, a Mohács előtti magyar állam hagyományait, hogy azokat az idők szabta lehetőségekhez képest a magyarsággal együtt megőrizze és, ha lehet, továbbfejlessze.

A fejedelemség, bár kezdettől fogva török főség alatt élt – sőt születése is török kényszer alatt történt – s külpolitikájában önállóan alig intézkedhetett, belső életének kialakításában szabadon járhatott el. Már Iorga észrevette a politikai különbségek meglátására iskolázott szemével, hogy a vajdaságok és Erdély török vazallussága között egy alapvető különbség volt, amelyik azután az ország belső ügyeiben is döntően érvényesítette hatását: a fejedelemség maga választotta uralkodóját, a porta csak a megerősítés jogát tartotta fenn.¹ Ezzel nem-

¹ *La place des Roumains* II, 108. – Iorga felfogásával szemben áll I. Lupaş, aki szerint Erdély politikai önállósága nem volt nagyobb a vajdaságokénál. Véleményét azonban semmivel sem indokolja meg. (Vö. *Réalités historiques dans e voïvodat de Transylvanie*. A *La Transylvanie* c. gyűjteményes munkában. Bukarest, 1938.)

csak az járt együtt, hogy a fejedelmek belső ügyekben nem tartoztak számadással Konstantinápolyba, hanem az is, hogy a díván basái, a szomszédos területek bégjei nem avatkozhattak bele lépten-nyomon a dolgok alakulásába – ahogyan a vajdaságokban – sem egyes trónkövetelők, sem belső politikai pártok érdekében. Ennek következtében a politika egyenes vonalát nem törte meg minden második, harmadik évben egy új érdek- és hatalmi kört képviselő párturalkodó; a fejedelmi tisztség a Zápolyaiak kihalta után azonnal örökletessé vált a Báthoriak családjában és zökkenő nélkül hagyományozódott apáról fiúra.

Igaz, hogy néha a porta is megelégette a fejedelmek nagy önállóságát s gondolkozott rajta, ne ültessen-e basát a gyulafehérvári palotába.¹ De ez csak jámbor óhaj maradt. A Szolimán halála után egyre hanyatló birodalomnak belső és külső bajai közepette erre nem maradt ereje.² Gondolt azután arra, nem is egyszer, hogy a fejedelemmel szemben trónkövetelőket léptessen fel az erdélyiek közül, s így a Moldvában, Havasalföldön jól gyümölcsöző rendszert bevezesse, de gondolatát ebben sem váltotta soha tetterre; tudta: be még csak beültetné jelöltjét a székbe, de fenntartani az egész ország ellenzésével szemben csak úgy tudná, ha megszálltá Erdélyt. A XVI. századi Erdély, bár társadalmi, nemzetiségi, életformabeli különbözőségek lakóinak egységét megszabdalták, s különösen a székely kérdés, melyről még megemlékezünk, nem egyszer életre-halálra szembeállította egymással a különböző rétegeket, – annyira egységesen törökellenes volt, hogy török-barát pártokra, abban az értelemben, ahogyan a vajdaságokban, nem lehetett számítani. Ezt a portán is tudták. Amikor 1581-ben a török politika egy Márkházi nevű kalandorral próbálgatta ijesztgetni az erdélyi rendeket, a hangulat kitapasztalására a fejedelemségbe küldött csausz azt jelentette, hogy »az erdélyiek készebbek egy szálíg meghalni, mintsem Márkházit vajdájukul elfogadnák... s így az ügy könnyen nagy tüzet támaszthat.«³ Hogy pedig a csausz a hangulatot jól ítélte meg, bizonyítja korábban az 1571-es fejedelemválasztás, amikor az erdélyi rendek csak a választás

¹ Vö. *Documente* II, 202. sz.

² Nemhogy Erdélynek, de a vajdaságoknak végleges meghódítását sem tudta a porta megvalósítani, bár ennek terve is többször kísértett. Ebben az esetben a különben passzív Lengyelország is kénytelen lett volna közbelépni, ezt pedig a porta nem akarta kiprovokálni. Vö. a konstantinápolyi francia követ jelentését 1578-ból, Charrière: *Négociations de la France dans le Levant* III, 710 és a császári orátorét 1584-ből, *Documente* II, 266. sz., továbbá Jerin András boroszlói püspök és Poppel Ádám császári küldött beszámolóját 1596-ból, u. o. V, 16. sz.

³ *Documente* II, 191. sz. Ld. még u. o. 192., 194., 196. sz.

megejtése után bontották fel a szultáni fermánt, amelyikben ez a Zápolyaiak kihaltával megkísérelte, hogy hatalmi szóval ültessen fejedelmet az ország trónjára.¹ Erdély ereje, háta mögött a török ellenében vele szolidáris magyar királysággal, – időnkint a lengyel is mellé állott – sokkal nagyobb volt, semhogy a kostantinápolyi udvar érdemesnek tartotta volna, hogy megpróbálkozzék a vajdaságokon alkalmazott módszerekkel.

Mindez persze nem jelentette azt, hogy Erdély választott fejedelmei ne állottak volna a szultán fősége alatt. Évi adót fizettek, nem egyszer kaptak a vazallusnak kijáró goromba hangú levelet, s a benne foglalt parancsoknak engedelmeskedniök kellett. Már Zápolyait is utasította Szolimán, hogy egész haderejével vonuljon a porta iránt engedetlen vajdák megbüntetésére,² utódai, a fejedelmek pedig egyre gyakrabban jelentek meg hadsereggel a szultán akaratából a Kárpátokon túl. Még a század végén, Báthori Zsigmond is török parancsra indult meg Áron moldvai vajda mellett a lengyel csapatokkal támadó trónkövetelő Péter ellen.³ »Ez az én parancsolatom« – állt a szultáni levélben, s ez ellen a fejedelem sem appellálhatott. Bár később, a század végén ereje már akkorára nőtt, hogy szép szavakkal, mímelte igyekezettel nem egyszer a parancsok végrehajtása alól is kivonta magát.⁴

A XVI. század hetvenes éveitől Erdély kiemelkedése a magyarországi zavarokból egyre gyorsabb lendülettel haladt előre. Báthori István már leszámolt a politikai erőviszonyok következményeivel, számot vetett a török és Habsburg birodalom közé ékelt magyarság helyzetével, s elvetve Magyarországnak Habsburg főség alatti egyesítését, két ellenség közül az erősebbel és közelebbivel, a szultánnal lépett hűbéri kapcsolatba, a császárral szemben pedig fegyverrel biztosította függetlenségét. A fejedelemség megszervezésében a Fráter Györgytől megvetett alapokról indult ki. Hiszen ebben az önálló életre sohasem szokott országrészben az államélet hagyományokon nyugvó fejlődéséről nem beszélhetünk. Vallási és nemzetiségi különbségek, társadalmi és életszintbeli erős rétegződés választották el egymástól a nemesi vármegyéket, a székely székeket, a szász polgárok városait, a román hegyipásztorok; meg a tiszántúli magyar uradalmak világát. Közöttük az

¹ EOE. II, 396.

² *Török-magyar Oklevéltár* 104. sz.

³ Vö. *Documente* III, 194., 198., 210., 213., 214., 231. sz.; IV, 1. sz., továbbá *Török-magyar Oklevéltár* 231. sz.

⁴ Vö. *Documente* III, 233., 234., 236. sz.

együttélés csak külsőleges volt, szerves egésszé sohasem forrtak össze: a XVI. század elején meglévő különbségek az életmódban, gondolkozásban nagyrészt megmaradtak kétszáz éven át változatlanul.

Csak a székelyek ősi nemesi közösségével szállt szembe az új állam. Adómentességüket már a fejedelemség első éveiben felfüggesztették, megfelelő hányadot kanyarítva rájuk a török adóból, később pedig társadalmi különállásuk is megszűnt. A század végére a korábbi szabad réteg zömében már jobbágysorba süllyedt. Lázadásait János Zsigmond-, majd Báthori István véres kézzel verték le; a székelység azonban nem törődött bele sorsába. Örökös elégedetlensége fontos tényezővé vált még a későbbi események alakulásában.

A széthulló részek, a viszálykodó rendek, a három nemzet: magyar, székely és szász (a román jobbágyok a politikai életben ugyanúgy nem vettek részt, ahogyan a magyar jobbágyok sem) között minden kezdeményezés és irányítás a fejedelemre hárult. Erdély sorsa uralkodója erélyén, tehetségén állt vagy bukott. Ahhoz pedig, hogy a fejedelem akaratát, ha kell a rendek ellen is, végbe vihesse, nemcsak erős kéz kellett, de a rendektől független fejedelmi hatalom is. Nagy kiterjedésű családi birtokok, Várad, Fogaras, Kővár várának birtoka már Fráter György szavát megfellebbezhetetlenné tették, Báthori István és utódai pedig még ennél is nagyobb hatalommal rendelkeztek. A sokban elmaradott, középkori társadalmi építményre így került a haladottabb nemzeti, abszolút uralkodói hatalom, – s a fejedelemség kibontakozását ez tette lehetővé. Megint előttünk áll a vajdaságokhoz viszonyított nagy különbség: itt a belügyekben – az alkotmány ellenére is – külső és belső megkötöttségektől függetlenül intézkedő abszolút fejedelem, amott a látszólagosan zsarnoki hatalmú, rendi szervektől nem korlátozott vajda, kinek uralma azonban pártokon, főúri csoportokon nyugodott s végső fokon a porta mindenkori hangulatától függött.

A fejedelemség politikai és földrajzi helyzete a megmagyarázója annak, hogy Erdély önállóságának kiépítésétől kezdve állandó, sőt egyre fokozódó figyelemmel kísérte a vajdaságok életét. Volt alkalma saját kárán megtanulnia, milyen fontos ezek magatartása többoldali koncentrikus támadás esetén, akár a török, akár a német kezében.¹

¹ A különben elgyöngült és politikai, hadi erejükben jelentéktelenné vált vajdaságok szövetségi értékét földrajzi helyzetük emelte a Habsburgok szemében is, akár Erdély, akár a török ellenében. Már Zápolyai is ezért szerette volna a vajdák fegyveres támogatását megnyerni Ferdinánd elleni harcában. (Vö. Mária özvegy királyné levelét Ferdinándhoz. A. Gévay: *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der*

Ezért törekedtek a fejedelmek kezdettől fogva arra, hogy magukhoz láncolják a vajdákat. Erdély kapui az elűzött baráti vajdák előtt mindig nyitva álltak, s ez egymaga olyan vonzó volt a bizonytalan sorsban élő vajdák legtöbbször előtt, hogy ha csak nem kellett, nem cselekedtek a fejedelemség ellen. Az előzetes szerződésekből, majd a menekülők elrejtésében a század végére valósággal hagyományos eljárásokról beszélhetünk. Többször a török határtól távoleső helyekre küldték őket, és amikor a portáról jött a császár, – mert, hogy jött, az biztos volt, – és követelte kiadatásukat, az erdélyi kormányzat úgy tett, mintha semmiről sem tudna. Ha pedig a porta küldöttje jól volt tájékoztatva s a menekült tartózkodási helyét is tudta, titokban értesítették a vajdát, s mire a császár odaért, hült helyét találta.¹

Ez a nagylelkűség azonban nem akadályozhatta meg, hogy a vajdák szultáni parancsra, – néha csak a porta hallgatólagos jóváhagyásával – fegyveres kalandra ne induljanak a fejedelemség ellen. Erdély ezzel szemben csak úgy biztosíthatta volna magát, ha a portával egyenlő hatalommal szólhat bele a vajdaságok ügyeibe. Erre azonban nyíltan semmi lehetősége sem volt s titokban is csak kevés. Tudjuk, a portán az erdélyi követek nem egyszer közbejártak egyik vagy másik trónkövetelő jelöltjük érdekében, s fáradozásukat néha siker is koronázta. E mellett a bizonytalan módszer mellett azonban a fejedelmek más úton is megpróbálták érdekeiket érvényesíteni. Így viszályok alkalmával pártfogoltjuk engedélyt kapott, hogy Erdélyben katonaságot tobozzon, s az ellenvajdák közti harcokat nem egyszer döntötték el zsoldot fizető uruk, egyúttal a fejedelem jelöltje javára magyar vezérek alatt küzdő hajdúk, szabadlegények vagy székely puskások. Megesett, hogy a török is tudomást szerzett a dolgról, s az erdélyi udvarnak ilyenkor volt mit letagadnia, bizonykodva, hogy szökött legényekről, fékezhetetlen garázda népségről lehet csak szó, nem reguláris katonaságról.²

Ahogy aztán az erdélyi állam önállósodása lépésről-lépésre előrehaladt, figyelme is mind erősebben fordult a Kárpátoktól délkeletre

Pforte. Wien, 1840. I, 32. sz.). Ezt maguk a vajdák is tudták. Vitéz Mihály havasalföldi vajda mondotta 1597-ben: ha egyszer országát át kell engednie a töröknek, »konnt männiglich leicht erachten, was für merklichen Schaden solches nicht allein dem Land Siebenbürgen, sondern der ganzen Cron Hungern, deren Vormauer dies Land ist, bringen würde.« *Documente V*, 60. sz.

¹ Erre nagyon sok példa van. Ld. pl. a Cercel Péter Erdélybe menekülése körüli bonyodalmakat Báthori István korából. *Documente III*, 9., 10., 11., 12., 13., 14., 18., 19. sz. Vö. u. o. a II. és III. kötet *Bevezetését*.

² Vö. u. o. IV, 12., 14., 15. sz.

zajló problémák felé. Mindeddig csak meglepetésszerű török támadások ellen akarta magát biztosítani ebből az irányból, hiszen szeme még a régi Magyarországra irányult, magyar állami egységre törekedett, – külön létének feladásával is – s ennek elérésében nem vehette volna különösebben hasznát a vajdaságok megszervezésének. Ahogy azonban külön államisága tényé vált, s saját lábán kellett megállnia, sőt még az egyetemes magyar problémák egy részét is vállára kellett vennie, Moldva és Havasalföld egyszerre fontossá és szükségessé vált szemében.

A gondolat, hogy a három országot egy politikai közösségbe vonják, már a század első felében is fölmerült Erdélyben. Majlád István, Délerdélynek zavarosban halászó királyi vajdája, az oláh vajdaságokkal való szorosabb együttműködésre gondolhatott 1535-ben, amikor önállóítani akarta a keletmagyarországi területeket.¹ Egyes jelek arra mutatnak, hogy János Zsigmond fejében is megfordult az a gondolat, hogy saját hűbéreseit ültesse a vajdai székekbe.² Ezek azonban távolibb célokat nem néző, pillanatnyi ötletek voltak. A kilencvenes évekig az erdélyi politikusok a jóviszony megtartásán túl valóban nem kovácsoltak terveket délkelet felé.³

A század végére azonban a török birodalom ereje egyre jobban hanyatlott, a kis Erdély pedig egyre erősödött. Báthori Zsigmond uralkodása alatt, a kilencvenes évekre, már a nemzetközi politikában is számottevő tényezővé vált. A szinte még gyermek, tehetséges, de szertelen fejedelmet messzenéző tanácsosok vették körül: Bocskai István, a váradi kapitány és Carillo Alfonz jezsuita atya. A töröknek egyformán esküdt ellensége volt mind a kettő, s egyik sem ismert szentebb célt annál, hogy a Kárpátmedencét felszabadítsa uralma alól. Bocskai, az államférfi és hadvezér Erdély és a királyság egységét akarta megvalósítani, hogy Báthori Zsigmond vezetésével meginduljon a nagy küzdelem, s ehhez egy erős, nyugati céljai érdekében a keleti területeket is megszervező fejedelemség képe lebegett előtte. Zsigmond fogékony lelkébe ők ültették az olthatatlan törökellenességet s a nagy erdélyi állam megalkotásának vágyát.

¹ Ld. szerződését Radu moldvai vajdával. U. o. I, 15. sz.

² Iorga: *Documente ardelenesti* I, 239–240. Vö. *Ist. Românilor* V, 78.

³ Indokolatlan Iorga azon állítása, hogy Fráter György a három ország egyesítésére törekedett, s így a magyar egység helyett egy keleti birodalmat akart kiépíteni (*Ist. Românilor* V, 20 kk.). Az adatok ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják.

Zsigmond uralkodása első éveiben a fejedelemség és a porta viszonya az immár hagyományos mederben indult, s ez szabta meg a fejedelemnek a vajdákhoz való viszonyát is. III. Murad parancsára engedelmesen megindultak az erdélyi hadak, hogy kiverjék Moldvából az oda betört kozák-lengyel sereget,¹ majd kevés idő múlva újabb parancsra megint levonultak és Áront ültették Ördög Péter vajda helyébe.² Zsigmond politikája akkor még törökbarát volt, s az új havasalföldi vajdát figyelmeztette is, maradjon barátságban vele, hogy így »egy akarattal, értelemmel és segítséggel szolgálhassunk az Hatalmas (török) császárnak.«³

A belül lassan érő változást Szinán basának, az új nagyvezérnek 1593-as Magyarország elleni hadjárata robbantotta ki. Zsigmond nem volt hajlandó hűbéri kötelezettségeinek eleget tenni, az erdélyi sereg nem harcolhatott az oszmánok oldalán saját testvérei ellen. A fejedelem politikája nyíltan törökellenessé vált.

Miután az erős erdélyi »törökpárti« ellenzéket – amelyik még nem látta elérkezettnek az időt a portával való szakításra – Bocskai segítségével kíméletlenül elnémította, hozzálátott, hogy erejét a szomszédok bevonásával fokozza és szövetség-kötésekkel megerősítse. Mert Erdély egymagában nem állhatott meg a két császár között, s abban a pillanatban, amikor a török ellen fordult, közelednie kellett a Habsburgokhoz. Magyarországon ekkor már javában zajlott a 15 éves török háború, s Erdély ajánlkozása kapóra jött: egy félkör-alakban egyszerre megindítandó nagy támadás könnyen meghozhatta volna a Kárpáti Medence felszabadítását. A Rudolf császárral hosszas alkudozások után 1595 elején Prágában megkötött szövetségi szerződés Erdély megnövekedett tekintélyét bizonyította.⁴ A fejedelemség nem volt többé senkinek alávetett állam, Rudolf elismerte függetlenségét, s Zsigmond – immár felséges címmel – egyenrangú félként szerződött vele. Kötelezte magát a pogány elleni harcra, a császár pedig hathatós segítséget ígért. Hogy pedig a szövetség annál erősebb és felbonthatatlanabb legyen, Zsigmond Habsburg hercegnőt kapott feleségül; a császár rokonává fogadta.

A prágai szövetség emelte Zsigmond és országa nemzetközi tekintélyét, tényleges hatalmi szempontból azonban nem sokat hozott, már

¹ *Documente* II, 233., 234. sz.

² U. o. III, 210., 213., 214. sz.; IV, 1., 13. sz.

³ U. o. II, 249. sz.

⁴ R. Goos: *Österreichs Staatsverträge. Fürstentum Sieberibürgen*. Wien, 1911. 226.

csak elismerte Erdély kivívott hatalmi állását. Zsigmond még a prágai szövetség előtt hozzáfogott, hogy a vajdaságok erejét maga mellé állítsa s megszervezze őket a nagy törökellenes hadjáratra. Ezzel egyszersmind rálépett a magyar királyság hagyományos politikai útjára.

Hatalma magasan állott a vajdáké fölött, arra, hogy akaratával szembeszálljanak, nem is gondolhattak. Havasalföldön ekkor, néhány év óta, a fiatal, tehetséges és nagyravágyó Mihály uralkodott. Már trónra is Zsigmond pártfogásával került,¹ s erdélyi katonaság volt mellette elejétől kezdve.² Zsigmond ebben az időben törte meg az erdélyi törökpártot, követei már járták a Prágába vezető utat, s Mihály éles szemmel felismerte az idők jelét: elhatározta, maga is a török ellen fordul. Biztos pusztulás várt volna a kis Havasalföldre, ha nem áll a háta mögött a fejedelem; de Zsigmond segítségére számíthatott. 1594-ben a Király Albert vezetése alatt álló erdélyi segédhadak védelme alatt Mihály az országban élő összes törököket legyilkoltatta.³

A havasalföldi törökök legyilkolása természetesen maga után vonta a porta haragját, s ezzel Mihály akarva-nem akarva Erdély oldalára kényszerült. Konstantinápolyban új vajdát neveztek ki, s a határmenti bégek megindultak Mihály ellen. Mihály és Király Albert azonban ügyesen védekeztek, s nemhogy újabb hódítást nem ért el a török, de 1595 tavaszára egész a Duna vonaláig felszabadították Havasalföldet uralma alól. Király Brăilát is visszavette, – miközben Mihály átcsapott a Dunán és felégette Szilisztriát.⁴

Közben Zsigmond ereje egyre érezhetőbbé vált a vajdaságban is, s Mihály országostól mindjobban hatalma alá került.⁵ A prágai

¹ Vö. Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul*. București, 1935. I, 90.

² A porta 1593-ban írja Zsigmondnak: Havasalföldön 800-nál több katonát ne tartson. *Documente IV*, 14., 15. sz. Maga Mihály szinte minden levelében megemlékezik az erdélyi katonaságról.

³ »... weil nach altem Brauch Türken mit im Rath sitzen, hat er alle lassen niederhauen und selbst drei geköpft.« *Documente IV*, 118. sz. Ld. még Hurmuzaki XII, 28., 48., 50. sz.

⁴ Ezekre s a későbbi havasalföldi harcokra lásd elsősorban A. Veress: *Campaia creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*. București, 1925; Mihály vajda megítélésére a következőkben Panaitescu kiváló életrajzának eredményeit használtuk fel, Iorga i. m.-t csak egyes kiegészítő megfigyeléseiben vettük igénybe. Lásd még Szamosközi munkáját, IV, 95, továbbá *Documente IV*, 84., 86., 100., 113. sz. és Hurmuzaki III, 465., XII, 46., 58., 85., 94. sz.

⁵ Zsigmond már 1594 november 23-án, a havasalföldi törökök legyilkolása-kor így jellemezte Király Albert és katonái tevékenységét: »az országot mi számunkra foglalták...« *Documente IV*, 86. sz.

szerződés megkötése után Zsigmond hűbérúri igényekkel lépett fel vele szemben. Először arra is gondolt, hogy Havasalföld trónjára unokaöccsét helyezze,¹ de aztán a változott viszonyok között megelégedett azzal, hogy kész feltételekkel lépjen Mihály elé. A vajda 1595 májusában kénytelen volt a fejedelem minden kívánságát teljesíteni: a vajdaság ura Zsigmond, az erdélyi fejedelem; Mihályt és utódait, kik fejedelmi tanácsosi címet nyertek, ő nevezi ki; a vajda nem használhatja az Isten kegyelméből való címet, nem az ország pecsétjét, külföldi államok képviselőivel csak a fejedelem tudtával tárgyalhat. A fejedelem nevezi ki az erősségek parancsnokát, privilégiumot adományozni, fej- és jószágvesztést kiszabni csak neki van joga. A vajdaság köteles követeket küldeni az erdélyi országgyűlésre, s az ott hozott törvény rá is irányadó.²

Moldvában Zsigmond eljárása hasonló volt. Az öreg Áron vajda ugyan húzódozott a törökellenes tervektől s óvatosságában annyira ment, hogy Zsigmondra még a portán is panaszkodott,³ de amikor 1594 őszén Túri Ferenc és Horvát Mihály vezetésével az erdélyi csapatok megjelentek Moldvában, kénytelen-kelletlen meghódolt. A havasalföldi fejleményekkel majdnem egyidőben itt is legyilkolták az országban élő törököket, s télen át a keresztény seregek már Cetatea Albă és Bendert támadták.⁴ Áron viselkedése azonban nem volt megbízható, s Zsigmond elhatározta, hogy leváltatja. 1595 májusában elfogatta, Alvincen elzáratta s helyébe Răzvan Istvánt nevezte ki. Kevéssel ezután István aláírta a Mihállyal már ratifikált szerződést: Moldva és Havasalföld egyaránt a fejedelem hűbéres tartományaivá lettek.⁵

Erdély hatalma pár év alatt hatalmasat lendült. Fejedelme nem volt többé a török vazallusa, önálló uralkodó volt, nem is a legkisebbek közül való. A Báthori-ház Európa egyik leghatalmasabb dinasztiájával került rokoni kapcsolatba, szövetségesei közé pedig nem kisebbeket sorolhatott, mint a római pápát és a spanyol királyt. A Gyulafehérváron kimondott parancsnak Erdélyben és a hozzákapcsolt Ré-

¹ Hurmuzaki XII, 5. sz.

² A szerződés szövegét, megkötésének körülményeit lásd Szilágyi Sándor: *Carillo Alfons diplomáciai működése*. Bp., 1906.

³ Hurmuzaki XII, 13. sz.

⁴ *Vö. Ist. Românilor* V, 288–289 és Hurmuzaki III, 201., 222., XII, 26., 31., továbbá *Documente* IV, 97. sz.

⁵ Szilágyi: i. m. 146., *Ist. Românilor* V, 291. Ld. még Hurmuzaki XII, 108. sz.

szekeken kívül Moldva és Havasalföld is engedelmeskedett; Zsigmond hatalma a Tiszától a Dnyeszterig és az Aldunáig terjedt.

Ez az erdélyi vezetés alatt álló állam minden céljával a Kárpáti Medencére nézett. Sem ekkor, sem később nem tartozott az úgynevezett öncélú hatalmak közé, s már a vajdaságok megszervezése is az általános – nemcsak erdélyi – magyar érdekek miatt történt, a pogány ellenség visszaszorítására. A keleten kiépült kis magyar államhatalom örökébe lépett a Mohács előtti magyar királyság politikai hagyományainak: erővel maga mellé állította a vajdaságokat, hogy a török ellen, amelyiknek ereje külön-külön a kis népek mindegyikét felülmúlta, közös védelemre kényszerítse őket. Zsigmond nemcsak a közvetlenül hatalmi körébe eső vajdaságokat szervezte meg s nemcsak Rudolfot nyerte meg a közös harcra. Követei hadba szólították a szultánra haragvó Ghazi Girai tatár kán országát,¹ s szavára, első sikereinek hírére fegyvert ragadtak az aldunai rácok, a bolgárok és még királyukká is kikiáltották.² Csak a lengyelek nézték már ekkor is rossz szemmel hatalmának gyarapodását. Moldva elvételébe sem akartak belenyugodni, meg önérzetüket is sértette, hogy a »hitetlenek« elleni küzdelem vezetése, mellyel egykor a lengyel királyok is szerettek kérkedni, a fejedelem kezébe került.³

Az új államnak hamarosan alkalma nyílt rá, hogy bebizonyítsa életrevalóságát. A porta ugyanis nem tűrhette szó nélkül a dolgok alakulását, s különösen miután az erdélyi haderő egymásután foglalta vissza tőle a Maros-völgyének várait, elhatározta, nagy hadjáratban indul a hűtlen vazallusállamok, Havasalföld és Erdély ellen.

Szinán nagyvezér 1595 nyarának végén kelt át Gyirgyónál a Dunán óriási seregével. Jövetelét nagy készülődés előzte meg a vajdaságban és Erdélyben is. Mihály fegyverbe szólította minden katonáját, s Király Albert vezetésével Zsigmond is tekintélyes sereget küldött segítségére. Mihály – aki nem méltatlanul viseli a történelem előtt a vitéz melléknevet – családját Szebenben biztonságba helyezte s azonnal szembeszállt a törökkel. Bár az erdélyi csapatokkal együtt vívott cǎlugăreni csatában jelentős helyi sikereket ért el, arra, hogy Szinánt feltartsa, nem is gondolhatott. Szinán bevonult Bukarestbe; Mihály és Király csapataikkal a délerdélyi határhoz szorultak.

¹ EOE. IV, 43-44.

² U. o. III, 309. Vö. N. Mileff: *Die Bulgaren im Türkenkriege 1593*.

³ A fejedelemség növekvő hatalma elleni féltékenység Prágában is nyomon kísérhető. Vö. Hurmuzaki XII, 131–132. sz.

Innen indult meg Zsigmond már késő ősszel az erdélyi sereggel. A császár csak néhány »fekete lovast« küldött, (ennél még a firenzei herceg 200 gyalogosa is több volt), annál nagyobb számban jöttek azonban a hadjárat hírére Magyarország távoli részeiből is híres kapitányok, törökverő vitézek, hogy felajánlják kardjukat. Az erdélyi sereg egész Magyarországot képviselte. Zsigmond visszaadta a székelyeknek elvett nemesi szabadságukat, erre ezek lelkesen siettek zászlaja alá. A mintegy 25.000 főnyi had október elején indult meg a töröcsvári szoroson át. A Kárpátok lábánál egyesült Mihály csapataival, majd az egyesült haderő Bocskai vezetésével bevette Tergovistyt. Szinán erre, hogy biztosítsa a dunai átkelést, felgyújtotta Bukarestet és Gyirgyó felé húzódott. Bocskai azonban nyomában volt s Gyirgyónál, éppen átkelőben elkapta a nagyvezér seregét. A csata a török sereg megsemmisülésével végződött. Szinán hadának roncsaival menekült Kisázsia felé.¹

A diadal jelentősége óriási volt: a Dunától északra az egész havasalföldi terület felszabadult a török nyomás alól. Erdély megtette kötelességét, most már Rudolfnak kellett volna a támadást átvennie. Zsigmond hatalma tetőfokán állott, – de már mutatkoztak az első nehézségek. Míg az egyesült haderő Havasalföldön harcolt, a lengyelek elűzték Răzvan Istvánt Moldvából s Movilă Jeremiást ültették a helyébe. Lengyelországnak egyre kevésbé tetszett Erdély nagy hatalma s csak a kedvező alkalomra várt, hogy ellene fegyverrel is közbelépjen.² Egyre világosabbá vált azután az is, hogy Rudolf és kormánya nem gondolnak komolyan a török elleni harccal. A következő évben, 1596-ban Miksa főherceg végigvonult ugyan seregével Északmagyarországon, de miután Mezőkeresztesnél az erdélyi csapatokkal egyesült serege elvesztette a török ellen a csatát, – többé Prága nem igyekezett a hadakozással. Nyilvánvaló volt, hogy a magára hagyott Erdély, még megnövekedett hatalmával sem győzheti a harcot egyedül egy világbirodalommal szemben.

A magára hagyott ország fejedelmén, Zsigmondon egyre jobban kiütköztek a terheltség, a lelki baj jelei. A legkisebb nehézség, kudarc azonnal elcsüggesztette, s kedvetlenségét még fokozta szerencsétlen házassága. A mezőkeresztesi csata után elhatározta, hogy lemond az uralkodásról. Nagy titokban, hosszas alkudozásokkal folyt az egyezkedés Prágában: Erdély visszazállt a magyar királyra, s Rudolf

¹ Lásd Veress: i. m. és C. Giurescu: *Istoria Românilor* II/I, 249 kk.

² Vö. *Ist. Românilor* V, 303.

másutt kárpótolta Zsigmondot. Amiért annyi magyar nemzedék hiába küzdött, most megvalósult: a töröktől meg nem szállt magyar területek egysége helyreállt.

Látszólag minden rendben volt: Erdélybe megérkeztek a királyi biztosok, fogadták a rendek hódolatát, kivették Mihály vajdától a hűségesküt, sokat dolgoztak, még többet tanácskoztak, kormányzatukkal mégis mindenki elégedetlen volt. Mert hiába egyesült a töröktől meg nem szállt Magyarország egy államban, egy uralkodó fennhatósága alatt, a Prágában székelő Habsburg magyar király sem Erdély, sem a vajdaságok sorsával nem sokat törődött. A török ellen egy lépés sem történt, a félkörben egyszerre megindítható támadás lehetőségét meg sem próbálták kihasználni. Mihály vajda, magára hagyatva, leveleiben állandóan magyar csapatok, pénz, fegyver küldését követelte, – pedig azelőtt de sok panasza volt a magyar katonaságra – mindhiába.¹ Már úgy látszott, minden kárba vész, amit Zsigmond alatt sokkal kedvezőtlenebb körülmények között kiharcoltak.

Zsigmond váratlan visszatérése csak még jobban elmérgesítette a viszonyokat: a császár hallani sem akart róla, hogy lemondjon Erdélyről. Amikor pedig néhány hónap múlva Zsigmond megint lemondott trónjáról, de most már a császárt kismizmizve unokatestvére, Báthori András, a bíboros javára, a külső és belső felfordulás tetőpontjára hágott.

V.

András helyzete reménytelen volt: csak ellenségei voltak. Országának majdnem egészében protestáns nemessége nem fogadta szívesen a római egyház bíborosát, aki Lengyelországban nevelkedett, s akit nem is ismerhettek. A szászok Habsburgpártiak voltak, a székelyek pedig még a Báthori nevet is gyűlölték. Valójában a székely kérdés tette tragikussá helyzetét: Zsigmond annakidején, a havasalföldi hadjárat előtt visszaadta a székelyek régi nemességét, a hadjárat után azonban a nemesség kérésére rövidlátóan újra el is vette tőlük, s az elkeseredésében fellázadt réteget példátlan kegyetlenséggel kényszerítette vissza jobbágysorba. A kivándorlás olyan méreteket öltött soraikban, hogy a Havasalföldre vívő szorosokat katonasággal kellett elzárni előlük.² András fejedelem egy belső ellenséget örökölt Zsig-

¹ Hurmuzaki XII, 568. sz.

² U. o. XII, 220. sz.

mondtól országában, s ennek jelentősége döntő Erdély történetének későbbi kialakulására. Mindehhez járult még, hogy András az uralkodásban kezdő volt, a kormányzáshoz meg éppen semmit sem értett. Egy ellenséges ország közepén egyedül volt.

Mihály vajda ugyan letette a Zsigmondnak is megadott hűségesküt, a moldvai vajda pedig, a lengyel király hűbérese, rokoni kapcsolatban lépett vele, de az ország helyzete sokkal bizonytalanabb volt, semhogy a fejedelem a törökellenes politikát folytatni merete volna. A lengyelek, akikben pedig régi baráti kapcsolatainál fogva nagyon bízott, óvakodtak sorsukat Erdélyéhez csatolni, – a császár meg nyíltan ellenségei közé állt. Még szerencse volt, hogy a török, – noha visszautasította a bíboros békejobbját – belső bajai miatt pillanatnyilag nem gondolhatott fegyveres beavatkozásra. Prága felől azonban annál jobban tornyosultak a felhők. Nyíltan ugyan nem mertek vele szembefordulni, – a pápa fellépése ezt nem tette lehetővé – de a titkos diplomácia minden eszközével megkezdték a fejedelem amúgy is bizonytalan helyzetének aláásását.

Ekkor lépett előtérbe a havasalföldi vajda, Mihály, hogy segítségével két tűz közé szorítsák a fejedelmet.¹ A császári politika nem ekkor fedezte fel a vajdaságok helyzeti jelentőségét a fejedelemség hátában. Mintegy bizonyítékául annak, hogy Erdély mennyire útjában volt mind a Habsburg, mind pedig a török hatalmi törekvéseknek, mindkettő egyforma leleményességgel használta ki a vajdaságokban rejlő előnyöket a fejedelemség kárára. Marini János Rudolf császár megbízásából a kilencvenes években sűrűn járta a moldvai vajdák udvarát, fonogatva egy esetleg Erdély ellen is felhasználható szövetség fonalát,² s korábban ugyanezzel a céllal indult keletre Cyras abbé is, ugyancsak a császár megbízásából.³ De már Ferdinánd is arra biztatta Heracles moldvai vajdát, támadja hátba a mit sem sejtő János Zsigmondot, s az ötletet kitermelő Forgács Ferenc váradi püspök ugyanazokra az érvekre hivatkozott 1559-ben, mint Pethe Márton, az András elleni terv kitalálója: igaz, hogy a vajda ereje nem valami nagy, de a főurak, a nemesség nagyrésze, különösen pedig a székelyek annyira haragszanak a fejedelemre, hogy ezek majd győzelemre segítik a vajdai sereg zászlaját.⁴ Akkor nem lett semmi a tervből, most azonban a

¹ Vö. *Documente* V, 223. sz.

² Vö. u. o. IV, 56. sz., Hurmuzaki III, 202.

³ *Documente* I, 354., 346., 347., 377., stb. sz.

⁴ Új Magyar Múzeum 1854, 195–212.

prágai udvar, de különösen a vajda részéről nagyobb volt az elszántság.

Mihály nem ekkor került először közvetlen érintkezésbe a császári udvarral. Ahogy 1595-ben Báthori Zsigmond segítségével megszabadult a fenyegető törökveszélytől, már azon gondolkozott: fejedelme, hűbérura gyámkodását hogyan rázhatná le. Zsigmond uralkodása idején segélytkérő leveleivel nem egyszer fordult magához a császárhoz, a biztosok kormányzása idején pedig vazallusi esküjét is Rudolf nevére tette le. Kapcsolataik ettől kezdve egyre sűrűsödtek. 1598 júniusában már ajánlatot tett a császárnak: ha zsoldot s elegendő katonát kap, Konstantinápolyig visszanyomja a törököt. A haditanács azonban akkor még nem javasolta a nagyokat ígérő, távoli vajdával való szerződést.¹ Amikor Zsigmond első lemondása után visszatért fejedelmi székébe, érdekében Mihály írt Rudolfnak, s válaszában ez őt bírta meg fejedelme szemmeltartásával.² Korábban elképzelhetetlen emelkedés a hűbéres számára. Ekkor már szemmelláthatóan szűk volt neki Havasalföld: mindenáron le akarta gázolni Moldvát, majd Bulgáriát, s bár előbb Zsigmond, majd Rudolf is leintette őt, egyre-másra fogadta zsoldjába az erdélyieket.³

Későbbi arca ekkor már teljes világításban tárul elénk. Ahogyan Malaspina bíboros, a pápai nuncius jellemezte őt: »alig tudja leírni a nevét s a románon kívül csak törökül tud, de merész és ravasz. Szószegő, állhatatlan, kegyetlenkedő, bujálkodó« – de, ahogyan Lassota Erich, a császári mustramester ezt mintegy kiegészítette, – »bátor, csüggedést nem ismerő úr, nagy benne a kedv a tárgyalásra, és semmit sem mulaszt el a siker érdekében.«⁴ Tervei nagyok voltak, hatalomvágya mérhetetlen, s ezek érdekében lelkiismeretfurdalás nélkül válogatott az utak között. Következetesség azonban nem volt benne.

Erdély belső zavarái most végre megengedték, hogy régi terve megvalósításához lásson. Nem is mulasztott egy percet sem, András trónraléptekor követei azonnal jelentkeztek és felajánlkoztak Prágában. Egész télen át járták a hosszú utat oda meg vissza, hordozva az

¹ Hurmuzaki III, 287–288., 306. Vö. még *Documente* V, 33., 63., 64., 67., 69., 72., 80., 82., 85. sz., továbbá Schonkabonk Márk följegyzéseit: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* VI.

² EOE. IV, 245-250.

³ Ld. Lassota Erich jelentéseit. *Documente* V, 52., 62., 107. sz.

⁴ Veress E.: *Relationes Nuntiorum Apostolicorum*. Bp., 1909. 365 és *Documente* V, 52. sz.

ígéretekkel tele tarsolyokat.¹ Mihály hangoztatta a császárhoz való hűségét, felháborodását az erdélyiek esküszegésén, s elvben nyárig meg is egyezett az udvarral, hogyan lehetne összeroppantani a bíboros hatalmát. Végleges megállapodás, kész terv azonban nem jött létre.

Közben Mihály András felé a jó hűbérest játszotta. Már tudta, hogy fegyverrel fog rátámadni, amikor megesküdt neki, hogy »barátinak barátja, ellenségeinek ellensége« lesz.² Hogy a gyanút egészen elterelje magáról, a törökkel is érintkezésbe lépett. Bepanaszolta Andrást, hogy el akar szakadni a porta hűségéről, s homályosan célzott rá, hogy ő hajlandó lenne visszatéríteni a szultán köntöse mellé.³

Vajdaságának ereje azonban nem volt elegendő rá, hogy egymaga induljon a fejedelem ellen. »Sokkal gyöngébb vagyok, – mentegetőzött már korábban, amikor nem tudott elegendő katonát kiállítani – mert az ellenség annyira feldúlta és elpusztította ezt az országot, hogy nem egyszer még csapataim ellátására és zsoldjára sem tellett.«⁴ Kapóra jött neki a székelyek elégedetlensége: Makó György nevű magyar alvezére a szabadság ígéréssel mind egy szálig mellé állította az elkeseredett népséget. A szászoknál elég volt a császár nevére hivatkoznia, hogy segítségüket megnyerje. Környezetében kitalált mesékkel, rágalomokkal lázított a bíboros ellen; katonái között pedig elhíresztelte, hogy azért nem tudja őket fizetni, mert a császártól küldött pénzút közben a bíboros ellopta. De nem baj, tette hozzá, majd jut bőven mindenkinek a Bátoriak kincseiből.⁵

András fejedelem minderről csak akkor szerzett tudomást, amikor Mihály 1599 őszén túlnyomóan székelyekből álló hadával⁶ (még fővezére, Székely Mózes közülük való volt), megjelent a Barcaságban. Sebtében összeszedett kisszámú csapataival ellene vonult, s október végén Szeben mellett megütköztek. A csatában Mihály maradt fölül. Később azt mesélték, hogy András seregének egy része, köztük a fővezér, Kornis Gáspár is Mihállyal tartott. A fejedelem magára

¹ Tárgyalásai időben nyomon kísérhetők a Hofkammer számláiból. Ezek mind kiadva a *Documente V.* kötetében.

² Vö. Szádeczky L.: *Erdély és Mihály vajda története*. Temesvár, 1893. 51.

³ M. Miles: *Siebenbürgischer Würgengel* 237.

⁴ *Documente V.*, 72. sz.

⁵ Ld. Walawski Bálint, Mihály kozák ezredesének levelét. *Documente V.*, 232. sz.

⁶ U. o.

maradva alig néhány hívével menekült; a moldvai határ közelében, a hegyek között felismerték és a feldühödött székelyek agyonverték.

Mihály egy csatával urrá lett Erdély nagyobb részén, – de nem Havasalföld győzte le a fejedelemséget, az erdélyi elégedetlenek kerekedtek fölül, akiknek vezére a havasalföldi vajda volt. A havasalföldi bojárok, akik pedig egyébként Mihály leghívebb támogatói voltak, nem is pártolták erdélyi terveit, sőt nem egyszer nyíltan ellene fordultak. Végleg megnyugtatóni sohasem is tudta őket, bár hangoztatta előttük, hogy nem akar hódítani.¹ Erdélyben nem is gondolta senki, hogy Mihály magának szerzett országot: a magyar nemesség, a császár közben megérkezett biztosai, a székelyek, a szászok mind úgy tudták, megbízásból, a császár tisztében járt el, s most, hogy kötelességét megtette, visszavonul havasalföldi vajdának.

Mihálynak azonban nagyobb tervei voltak: Báthori Zsigmond hatalmas országát látta maga előtt s annak akart uralkodójává lenni. Hivatalosan ugyan csak a császár helytartójának címezte magát, de a rendeket, a katonaságot a maga hűségére eskette, a székelyeket meg a szászokat pedig nagy kiváltságlevelekkel igyekezett végkép a maga oldalára állítani. Román nemzeti gondolat, román nacionalista eszmék azonban nem éltek benne, évszázadokkal a nemzeti eszme ébredése előtt nem is élhettek. Az a törekvés, amelyik Mihály sikerei mögött messzenéző román nemzeti vágyakból és eszmékből kísérli meg a háttér megrajzolását, nem állhat történelmi alapon. Mihály vajda törekvéseinek rúgója egyéni hatalomvágya volt csak, s bár havasalföldi románjai között – akikkel a műveltség, hagyományok közössége fűzte egybe – minden valószínűség szerint otthonosabban érezte magát, mint az erdélyi magyarok, székelyek vagy szászok között, nemzeti alapon alattvalói között sohasem akart különbséget tenni. Erdélyben erdélyiekkel, magyarokkal vette magát körül, hadvezérei pedig kezdetűl fogva, az egy rác Baba Novákot kivéve, mind magyarok voltak. Gyulafehérváron egyenesen a fejedelmi palotába ült, s bár havasalföldi módszerekkel kormányzott, mindenáron fejedelemmé akart lenni, semmiképpen nem akart többé Havasalföldre visszatérni. Az erdélyi román jobbágyok sorsával nem törűdűtt, – ahogyan a havasalföldiekével sem – s ismerve a kor szellemét, természetesnek kell találnunk, hogy a jobbágyok nem is várták tőle, hogy faji, nemzeti vagy akár szociá-

¹ Mindezt bőven kifejti Panaitescu. A következőkben Mihály jellemzésében őt követjük.

lis alapon is pártjukat fogja. Viszonya velük éppen olyan volt, mint Erdély többi népeivel, s a román falvak épp úgy ki voltak téve katonái pusztításának, ahogyan a magyarok.¹

Hatalmi tervei azonban messzire néztek. Nem sokkal Erdély meghódítása után a császár parancsa ellenére lerohanta az Erdély erejével szemben tehetetlen Moldvát. Ezzel nagyjából magáénak mondhatta a Báthori Zsigmond által is kézben tartott területeket. Zsigmond és az ő állama között mégis nagy különbség volt. Az ugyan újólag bebizonyosodott, hogy a három országot csak Erdélyből, a fejedelemség erejével lehet egybefogni, – a baj azonban éppen az volt, hogy Mihály Erdélyt nem tudta egészen hatalmába venni. A partiumi várak és vidékek nem hajlottak el a császártól, s így éppen azokkal az erőforrásokkal nem rendelkezett, amelyek a fejedelmek hatalmát jelentőssé tették. Azonkívül a meghódított részen is hovatovább mindenkit maga ellen fordított. Idegen volt az erdélyi légkörben, a hagyományokba beilleszkedni nem tudott, a vajdaságokban megszokott kormányzati elvek pedig nem nyerhették el a máshoz szokott erdélyiek tetszését. Értetlenül mozgott a nyugati társadalom, jogi és politikai fejlődés közepette, s nem tudott a maga keleti államának törvényeitől elszakadni. A székelyeknek adott nagy kiváltságlevélre titkárával hamisította rá a császár aláírását, a pecsétet meg úgy szedte le egy másik oklevélről, s azt függesztette rá. Tanácsosaival úgy bánt, mint jobbagyaival, tanácskozás közben rájuk kiabált, leszidta őket, s mindezek az apróságoknak tetsző dolgok érlelték az emberekben az amúgy is meglévő elkeseredést. A katonaság, az elvadult székelység gyújtogatva, rabolva járt szerte az országban, Mihály pedig a lázongó nemesség körében időnkint – havasalföldi bevált módszer szerint – nagy vérfürdőket rendezett. Ahogy Panaitescu mondja: nagy tervei nem állottak arányban lehetőségeivel. A kis Havasalföld lázadó bojárjaival, elpusztult, szegényes gazdaságával nem lehetett hódító tervek bázisává. Mihályt elszántsága, katonai tehetsége kiemelte kortársai közül, s vakmerősége ideig-óráig biztosította is számára a sikert, de megtartani a hódításait nem tudta. Vajdaságának határain, keleti hagyományain látóköre sohasem tudott túlelni, nem volt államférfi.

Uralmának gyors bukását ez is siettetette. Törökkel, lengyellel, némettel egyszerre tárgyalt, de egyik sem vette komolyan, s amikor

¹ Vasile román protópópa személyesen ment elébe a Barcaságon, kérve őt, kímélje a román falvakat. Vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt V.*

úgy fordult a dolog, egyik sem segítette. 1600 őszére az erdélyiek elkezdése már nyílt lázadásban robbant ki. Behívták a Kassa körül táborozó császári hadvezért, Bastát, s Mihály uralma egy csatában elbukott. A lengyelek ugyanakkor Moldvát vették vissza, s Mihály egykettőre Havasalföldről is kiszorult. Ügyes politikával, személyes fellépésével sikerült ugyan a császár kezét megegyeszer megnyernie, de Basta nem bízott benne s megölette.

Erdély pedig – immár a vajdaságok nélkül – ismét a császár kezére jutott. Az idegen hatalom azonban most sem törődött vele, a maga nyugati ügyeivel volt elfoglalva. A vajdaságok leszakadtak, vissza a török karjába, s lengyel, török és tatár csapatok szinte felváltva pusztították. Mindaz, amit a Báthoriak építettek, néhány év alatt semmivé lett, a török kardcsapás nélkül nyerte vissza elvesztett hatalmát; Erdély maga is a győztes Basta kardja alatt vérzett: nem volt, aki megszervezze és harcba vigye a három ország erejét. Erdélynek végül is rá kellett jönnie, hogy ha élni akar, nem maradhat a császár hűségén, a törökhöz kell csatlakoznia. Bocskai István szabadságharcával (1606) visszatért Báthori István elhagyott útjára.

A Báthori Zsigmond alatti grandiózus kísérlet egyet megmutatott: Erdély megerősödése, a három ország egyé szervezése sem a németnek, sem a lengyelnek nem érdeke. Már pedig arra, hogy a törökkel sikerrel szembeszálljon, a három állam együttes ereje sem volt elegendő. Erdély és a vajdaságok számára nem maradt más választás: bele kellett törödniök a török fennhatóságába. A XVII. század erdélyi és vajdasági fejlődését, eltérően a XVI. századétól, ez a gondolat vezette. A fejedelmek a porta oldalára kényszerültek, s most már az így kínáló lehetőségek szerint próbálták a vajdaságokat a maguk érdekében megszervezni.

VI.

Ez magyarázza meg azt, hogy a XVII. századi fejlődésben állandó-sultabb, mondhatnánk nyugodtabb vonásokkal találkozunk. A török ereje egyre csökkent, s a vajdaságok ügyeibe sem avatkozhatott bele lépten-nyomon, ahogyan az előző században.¹ Moldvára különben is el kellett ismernie Lengyelország igényét. Jogaikban megosztottak:

¹ Vö. Salaygnacnak, a francia király portai követének jelentését: Hurmuzaki, *Suppl. I/I*, 90. sz.

a lengyel király jelölte a vajdát, s a porta megerősítette.¹ Valójában ekkor Moldvában talán még nagyobb volt a lengyel hatás a töröknél.

A fejlődés ugyan nem indult valami nyugodtan: a közelmúlt példái sokkal erősebbek voltak, semhogy gyöngye egyéniségek egykönnyen szabadulhattak volna tőle. Báthori Gábor, a nagy család utolsó sarja, Erdély trónján még egyszer fel akarta támasztani Zsigmond államát. Előbb csak »örök, elszakíthatatlan szövetséget« kötött Şerban Radu havaselvi, meg Movilă Constantin moldvai vajdával, később azonban ezzel meg nem elégedve, maga akart beülni a vajdai székbe. Birodalomról ábrándozott, melynek élén majd a császárral is szembeszáll, de belül, saját országában sem tudta elérni, hogy a három nemzet mellé álljon. »Birodalma« székhelyévé Szebent, a szászok városát tette, erővel, erőszakkal foglalva el a polgárok privilégiuma ellenére, s innen szötte »bosszuló« hadjáratai tervét vajdák, császár és szultán ellen.² Radu, fantáziában, vakmerő terveinek könnyelmű megkísérlésében Báthori méltó társa, ekkor már a császárral szövetkezett. Mihály szerencséje Bécs előtt is vakító példa maradt, s az erdélyi fejedelem megtörését nagyon jó néven vették volna.³ Báthori gyors téli hadjáratával vágott elébe a prágai udvarnak, de csak látszateredményeket érhetett el. A török is ellene fordult, Moldváért a lengyelek is fenekedtek rá, s a régi törvény megint igazolódott: a magára maradt fejedelem koncentrikus támadással szemben nem védekezhetett. Brassó mellett Radu megnyerte a csatát, s csak a császári hadak, Forgács generális roppant ügyetlenségén múlt, hogy Báthori András tragédiája meg nem ismétlődött. 1613-ban aztán a török is megelégette Báthori uralkodását: a temesvári basa, a boszniai beglerbégek, a tatár kán, meg az oláh vajdák együttes támadása alatt összeomlott hatalma, s maga is orgyilkos kezétől veszítette életét.⁴

Nincsen itt alkalmunk rá, hogy Erdély XVII. századi történetét, Bethlen és a Rákócziak alatti »aranykorát« még csak vázlatosan is ismertessük. Félszázados nyugodt, békés korszak volt ez befelé, Erdély

¹ Vö. *Documente* VII, 77. sz., Hurmuzaki, *Suppl.* I/I, 182. sz.

² Vö. u. o. VIII, 90. sz.

³ Vö. u. o. VIII, 46., 76., 84., 89. sz.

⁴ Báthori Gábor törekvéseinek megítélésére ld. *La place des Roumains* II, 136 kk., továbbá Görög F.: *Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz*. Kolozsvár, 1905.

területén háború ezalatt nem volt, s nyugodtnak, barátságosnak nevezhetjük a fejedelemség és a vajdaságok viszonyát is. Erdélyt ezek a békés esztendőök hamarosan újra magasan fölébe emelték a vajdaságoknak, de Báthori Gábor utódai nem törekedtek arra, hogy tekintélyüket jogilag is elismertessék, a vajdaságokat szorosán az erdélyi államtesthez kapcsolják. A XVII. századi Erdély a szultán hűbérese volt, s a Habsburgok ellen fegyverét mutatta. Azt pedig már az előzőkben láthattuk, hogy nyugati terveiben a fejedelemség különösebb hasznát a vajdaságoknak nem vehette. Bethlen Gábor, miközben egy élet változó sikerű harcaival próbálta meg az elveszett magyar állami egységet Erdélyből megvalósítani, kelet felé megelégedett azzal, hogy jószomszédi viszonyt tartott a vajdákkal.¹ Szava a portán elég erős volt ahhoz, hogy akarata ellenére senki vajdaságra ne juthasson, de arra is, hogy megakadályozza a trónkövetelők indokolatlan cserélgetését² Kortársai, a vajdák nyugodtan uralkodhattak az erdélyi állam mellett: sem a török, sem a lengyel, sem Erdély hatalma nem érvényesülhetett korlátlanul, egymást paralizálták.

Bethlen utóda, I. Rákóczi György alatt a fejlődés még nyugodtabb, még zavartalanabb volt, bár a felszín alatt a román vajdák már nagyon lázadoztak Erdély túlságosan megnőtt hatalma ellen. Nem mintha Rákóczi Báthori Zsigmond nyomán járt volna s a vajdaságtól hűbéri esküt követelt volna, – ezt sohasem tette. Basarab Mátéval, a havasalföldi vajdával, ki pedig igazán mindent neki köszönhetett s ki volt neki szolgáltatta, mint egyenrangú uralkodóval kötött szerződést, leszögezve, hogy egymást kölcsönösen támogatják mindenki ellen, kivéve a törököt.³ Papirosforma szerint nem is volt hiba, de tudták, hogy Rákóczi keze messzire ér, hogy követői, pénze és befolyása révén a portán is sok mindent elérhet. A vajdasági trónváltások mögött elsősorban a fejedelem akarata állott, bár kifelé csak a porta neve szerepelt.⁴ A hanyatló konstantinápolyi udvar szívesebben elnézte névleges vazallusa, a fejedelemség befolyását a vajdaságokban, mint-

¹ Vö. Maja Depner: *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg*. Depner munkája után fölöslegesnek érezzük Mačurek Joseph felfogásának cáfolását. (*Dejiný Madaru a Uherského Statu*. Praga, 1934), aki szerint Erdély nem Magyarország felé, hanem Keletre nézett.

² Vö. Hurmuzaki IV/2, 372.

³ *Török-magyarkori Államokmánytár* II, 239–261.

⁴ Minderről részletesen és félreérthetetlenül beszámolnak az 1643. évi vajdasági zavarokkal kapcsolatban a császári orátorok jelentései. Bécs. *Staatsarchiv. Turcica*. Fasc. 59/a, Conv. 1643.

sem hogy ezt megszüntetve, a lengyel hatalom kerítse őket vonzási körébe. A vajdák pedig, bár befelé lázadoztak, próbálkoztak, semmit sem tehettek.

Jó példa erre Rákóczi és Basarab Máté viszonya. Máté hosszabb ideig Gyulafehérváron tartózkodott, s onnan került a vajdai székbe.¹ Rákóczival kötött baráti viszonya külső látszatra egész életén át zavartalan maradt. De ez csak a külső látszat volt. Portára küldött követei a fojtott gyűlölet, a tehetetlen elkeseredés kifakadásaival panaszkodtak állandóan Rákóczi ellen. »Rákóczival senki, még szomszédai sem férhetnek meg« – kesergett 1645-ben, s kérte, hogy »ezt a nyugtalan, gonosz szomszédot csapják el Erdély trónjáról.«² Panaszaival felkereste Lengyelország portai követét, Miaskowskit, meg a császári orátort, Schmidet is, árulkodva Rákóczira s biztatva a követeket, emeljenek szót elmozdítása érdekében.³ Pedig Máté nem vágyott a fejedelemség területére; ahogy követe mondotta a császári orátornak: »különb országa van neki annál«⁴, de szerette volna, ha szabadulhat a fejedelem erős keze alól. Miután azonban kérését sehol sem hallgatták meg, s moldvai támadás vagy a tatár veszély ellen mindig Rákóczi óvta meg, volt annyi politikai belátása, hogy Rákóczi felé nyájas szint mutatott. Ahogyan Schmid 1643-ban jelentette urának: Máté vajda örömezt szabadulna a fejedelem hatalma alól, mégis »erősen ragaszkodik Rákóczihoz, hogy ha bajba jutna, a fejedelem megsegítse őt, vagy legalább is, hogy Erdélyben mindig menedéket találjon.«⁵

Hogy a vajdák védelmét komoly esetben a fejedelemség látta el, azt éppen Máté, meg a moldvai vajda, Lupu Vazul esete mutatja. Lupu mindenáron uralma alá akarta hajtani Havasalföldet is. Erdélynek ez természetesen érdekei ellen volt, arról nem is szólva, hogy Havasalföld sem kívánta. Annyira nem, hogy Movilă János 1635-ben egyenesen azt a gondolatot vetette fel: Lupu állandó intrikái ellen nem volna-e a legjobb Erdélyt és a két vajdaságot, Rákóczi uralma alatt egyesíteni.⁶ Ebből ugyan akkor semmi sem lett, – Rákóczi sokkal óvatosabb volt, semhogy ilyesmiért a portával ujjat húzott volna

¹ Szalárdi János *Siralmas Krónikája*. Pest, 1885. 82.

² Bécs, *Staatsarchiv* i. h. Fasc. 60. Conv. 1645.

³ U. o. és Fasc. 59/a. Conv. 1643.

⁴ U. o. Fasc. 59/a. Conv. 1643. Schmid nagy összefoglaló jelentése.

⁵ U. o. A Rákócziak és a vajdaságok viszonyára vö. Görög F.: *A két Rákóczi György főnhatósági joga a két oláh vajdaság fölött*. Budapest, 1904., Sonleithner I.: *I. Rákóczi György kapcsolata az oláh vajdákkal*. Budapest, 1914 és I. Lupaş: *Politica lui Matei Basarab. Studii, conferințe și comunicări istorice* I. Bucureşti, 1927.

⁶ *Documente* IX, 276. sz.

– de a lengyel biztatásra egyre merészebbé váló Luput fegyverrel szorította tervei feladására. Hiába szövetkezett a moldvai vajda a kozákokkal, meg még a moszkvai fejedelemmel is, 1635-ben Kemény János, Rákóczi fővezére előtt kénytelen volt meghódolni. Többet Rákóczi nem is akart, s nemsokára szövetséget is kötött Lupuval.¹

Lupu azonban azután sem tett le szándékáról. Már 1642-ben is csak a porta és Rákóczi együttes fenyegetésére vonta vissza hadait Havasalföld határáról,² s bár pár évig utána megint csendben volt, Rákóczi utóda, fia alatt újra megkezdte áskálódásait, most már a fejedelem ellen is. II. Rákóczi György végre is elhatározta, leszámol vele egyszerismindenkorra. 1653-ban a havasalföldi csapatokkal egyesült erdélyi sereg bevonult Moldvába, s Luput elfogva helyébe George Stefánt ültették a vajdai székre. Nemcsak a maga nyugalmit biztosította ezzel Erdély, de Havasalföldét is.

VII.

Erdély hatalma ekkor teremtett utoljára rendet a vajdasági viszonyokban: néhány év múlva II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratával rászabadította országára a török-tatár hadakat, a császári zsoldosokat. A félévszázadon át békésen fejlődő ország márióholnapra koldusbotra jutott, a porta bosszúja könyörtelen volt hűtlen vazallusával szemben. Ebből a csapásból többé nem épülhetett fel. Területe megcsonkult, legfontosabb végvárai, leggazdagabb peremvidékei a török kezére kerültek, – ettől kezdve csak árnyéka volt korábbi önmagának.

Erdély bukása nem sok jót jelentett a vajdaságok számára sem. A hatalmas szomszéd kezét nem érezték többé, visszazuhantak újra Konstantinápoly mindenható felügyelete alá. Havasalföldre a nagyvezérrel való barátsága révén a görög Ghica került vajdának s országával egyetemben mindenben hűségesen kiszolgált a török szesélyeit. Moldvában Petriceicu István szintén a török jelöltje volt, ekkorra már a lengyelek hatalma is szétfoslott: a vajdaságok újra ki voltak szolgáltatva a basák és bégek kényének-kedvének. Az anarchia urrá lett területükön, s most már jó száz évig nem is tudtak szabadulni tőle.

¹ U. o. X, 22. sz.

² *Bécs, Staatsarchiv* i. h. Fasc. 59/a. Conv. 1642. Fol. 143.

A Kárpátmedence a XVII. század végén Habsburg vezetéssel felszabadult a félhold uralma alól, s az ország és magyarság egysége százötven év után újra helyreállt. De nem a régi Mohács előtti magyar királyság állt vissza, amelyiknek súlypontja Budán volt; ezt az új országot Bécsből kormányozták. A Habsburgok nyugati hatalma tolódott el ekkor kelet felé, – ennek azonban szeme még mindig nyugaton volt, s a magyar királyság régi délkelet felé néző politikai hagyományait nem tudta, de nem is akarta átvenni. Így a vajdaságokat is sorsukra hagyta. A XVIII. századra Moldva és Havasalföld egészen magukra maradtak. Mivel pedig egymagukban a törökkel nem szállhattak szembe, szomorúbb és romlottabb viszonyok közé kerültek, mint voltak a XVI. században.

Benda Kálmán